

ДЕЦАТА ДО 8 ГОДИНИ И ДИГИТАЛНИТЕ ТЕХНОЛОГИИ

Качествено изследване - България

Д-р Луиза Шахбазян¹
Марко Хайдиняк¹
Антоанета Куманова²

¹Фондация „Приложни изследвания и комуникации“

²Асоциация Родители

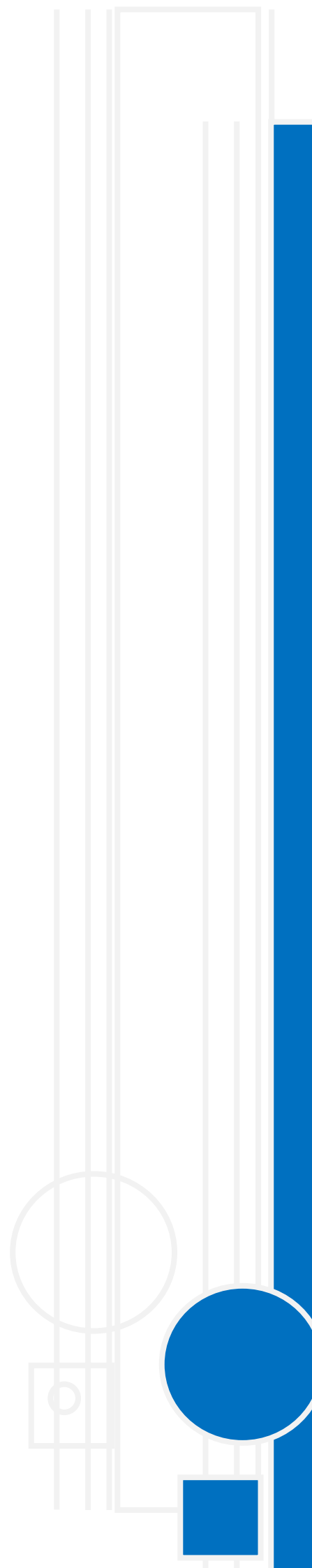
Национален център за безопасен интернет
София, България

www.arcfund.net

www.safenet.bg

2016

9 февруари 2016

Съдържание

Резюме.....	2
Основни резултати.....	2
Препоръки	4
Препоръки за законодатели	4
Препоръки за бизнеса.....	4
Препоръки за родители и настойници	4
Препоръки за училищата.....	5
Препоръки за изпълнение	5
1. Въведение	6
2. Семейни портрети.....	7
Семейство 01	7
Семейство 02	8
Семейство 03	9
Семейство 04	11
Семейство 05	12
Семейство 06	13
Семейство 07	15
Семейство 08	16
Семейство 09	18
Семейство 10	19
3. Резултати.....	21
3.1. Как децата до 8 години използват новите (онлайн) технологии?	21
3.2. Как гледат различните членове на семейството на дигиталните технологии?	25
3.3. Как родителите регулират употребата на онлайн технологии на децата си?.....	26
3.4. Каква роля играят нови (дигитални) технологии в живота на децата и родителите?.....	27
3.5. Изненадващи резултати	28
4. Методология	30
4.1. Процедура	30
4.2. Подбор на участници	30
4.3. Семействата	31
4.4. Провеждане на интервюта.....	31
4.5. Записване.....	33
4.6. Анализ на данните	33
4.7. Защо резултатите са такива?	33
4.8. Какви методологични препоръки могат да се направят за бъдещи проучвания?	34
5. Заключение.....	35
Основни резултати	36
Препоръки	37
Препоръки за законодатели	37
Препоръки за бизнеса.....	37
Препоръки за родители и настойници	38
Препоръки за училищата.....	38
Препоръки за изпълнение	38
6. Използвани материали	39

Резюме

Този доклад представя първото за България качествено изследване на опита на децата до 8 години в употребата на дигитални технологии. Изследването е проведено от Националния център за безопасен Интернет, координиран от Фондация „Приложни изследвания и комуникации“ и Асоциация Родители. Интервюирани бяха 10 семейства с поне едно дете на възраст до 8 години и с различен социално-икономически статус, образователен профил и етническа принадлежност. Методиката за изследването е разработена и тествана от Joint Research Center към Европейската комисия, като в момента се прилага в 14 държави. Изследването е част от проекта „Овластяване на децата в дигиталната ера чрез ранна дигитална грамотност“, съфинансиран от Фондация ОАК.

Изследването има за цел да хвърли повече светлина върху начина, по който малките деца, по-големите им братя и сестри и техните родители възприемат и използват дигитални технологии, как това се отразява на отношенията в семейството, как родителите насочват и развиват дигиталните умения на децата и какви са основните им тревоги и притеснения, свързани с това.

Въз основа на резултатите бяха подготвени препоръки към родителите, учителите, бизнеса и институциите.

Основни резултати

1. Дигиталните технологии са неотменна част от живота на децата и семействата, участвали в изследването. Дори семействата с най-ниски доходи имат поне по един телевизор и компютър. Повечето домакинства имат два или три телевизора, два компютъра, два таблета, както и смартфони. Децата започват да ползват тези устройства на 3-4 годишна възраст, особено ако имат по-големи братя и сестри от които учат чрез имитиране.
2. Таблетите и смартфоните са любимите устройства на децата, които имат достъп до такива. За другите, любим е лаптопът или настолният компютър. Макар децата ежедневно да гледат телевизия, нито едно дете не посочва телевизора като любимото устройство. Игровите конзоли не са популярни сред децата в тази възрастова група. DVD и MP3 плейърите вече не се използват, тъй като децата предпочитат да гледат клипове онлайн и да слушат музика от смартфон.
3. Децата бързо научават основните умения. Половината от интервюираните деца могат да използват технологиите самостоятелно, но рядко умеят да се справят с по-сложни задачи. Те приемат интернет за даденост, без да разбират какво всъщност представлява и как функционира. За тях игрите, филмите и музиката просто съществуват и могат да бъдат използвани. Някои деца, обаче, не са само пасивни консуматори, а активно създават свое съдържание (правят аудио записи и видео клипове, снимки, рисунки с програми като Paint, например).
4. Почти всички деца ползват устройствата само за забавление. Това е особено валидно за децата от семейства с ниски доходи. Същевременно, в тези семейства родителите отбелязват и най-значимите ползи за деца, като развиване на умения за смятане, чужд език, интереси и таланти. Всички деца обичат да играят – най-вече на смартфони, таблети и компютри/лаптопи и по-рядко на игрови конзоли. Най-често те играят сами, макар играенето с братя и сестри, както и с родители, също да се среща често. Други популярни занимания са гледането на филми, анимации, сериали и други видео материали. Много от децата целенасочено гледат реклами и посещават онлайн магазини за забавление. Това им дава идеи за играчки или други комерсиални продукти, които искат от родителите си.
5. Повечето деца използват технологии за комуникация (Viber, Скайп, Фейсбук). Шест от децата имат Фейсбук профили, създадени или от родителите им, или от по-голям/а брат/сестра или приятел с родителско съгласие. Родителите споделят, че без профил в социалната мрежа, детето би било изолирало от неговите приятели и връстници. За да управляват рисковете, родителите проверяват профилите на децата и държат да знаят паролата за достъп.

6. Децата ясно разграничават устройствата, които смятат за свои, и тези, принадлежащи на друг член на семейството. В случаите, когато устройствата не са лично техни, те са по-склонни да се съобразяват със семейните правила за употребата и ги спазват по-стриктно.
7. Голямата част от родителите имат позитивно мнение за онлайн технологиите, и смятат че те окуражават любопитството и желанието на децата за учене. В същото време, малко родители гледат на тези устройства като образователни и смятат, че децата трябва да се фокусират върху развиването на традиционна грамотност, като четене на книги и писане на ръка. Технологиите подпомагат на родители, които понякога ги използват като „бавачки“. От другата страна, родителите са загрижени, че прекалената употреба на устройства от децата може да доведе до рискове за здравето на малчуганите, като увредено зрение и обездвижване.
8. Повечето родители се притесняват от опасността децата им да контактуват с непознати в интернет, макар вероятността това да се случи според тях да е малка. Няколко майки и бащи се тревожат детето им да не попадне на съдържание, изобразяващо насилие, което може да го стресне. Някои се безпокоят и за комерсиалните и консуматорски черти на дигиталния свят и фалшивата информация, на която могат да попаднат децата, макар че на практика правят малко за да възпрепятстват децата да гледат реклами и да разглеждат онлайн магазини. Срещането с неподходящо или опасно за деца интернет съдържание не е считано като сериозен риск на тази възраст, защото, според родителите, децата рядко правят нови неща във виртуалното пространство и ползват единствено сайтове и приложения, които са им познати и са били проверени от родителите. Въпреки това, по време на интервюта стана ясно, че децата умишлено посещават Фейсбук, Messenger и Instagram без знанието на родителите си, както и слушат музика, която понякога е неподходяща за възрастта им, в YouTube.
9. Всички родители споделиха, че имат нужда от повече информация, която да им помогне да регулират употребата на интернет от децата, да балансират между дейностите в интернет и извън него, и да защитят по-добре децата си онлайн. Много родители бяха заинтересовани и от дълготрайните ефекти върху децата от употребата на дигитални устройства. Те споделят, че информацията по тази тема е малко и е трудна за получаване, като казват, че са готови да се доверят на препоръки по темата, ако такива им бъдат достъпни.
10. Нито едно семейство не налага стриктни, ясно определени правила на децата си за употребата на интернет. Повечето от тях разчитат на активен, макар като цяло либерален, родителски контрол, като правят всичко възможно да предоставят на децата си добър пример за следване. Въпреки това, има някои правила, които се наблюдават в повечето семейства – ограничаване на времето пред екрана до един или два часа на ден, на децата не се позволява да изнасят устройствата си извън дома ако са без родител, устройствата не могат да се ползват по време на хранене или когато има гости. Само едно от интервюираните семейства има инсталирани програми за родителски контрол на устройствата, които децата ползват.
11. При повечето деца се наблюдава силна емоционална привързаност към устройствата. Тази емоция изглежда е свързана с начина, по който родителите акцентират върху стойността на тези устройства, като често подчертават цената им. Други родители признават, че нарочно не придават важност на технологиите, за да не гледат децата на тях като на ценна вещ. В тези семейства децата показваха най-малка привързаност към устройствата си.

Препоръки

Препоръки за законодатели

- Националните политики за закрила на децата, както и защитата на техните права, трябва да взимат предвид факта, че децата започват да ползват дигиталните устройства от много ранна възраст. Това трябва да е отразено по правилен начин, като за тази цел са много важни развиването на умения за ползването на устройствата и интернет от ранна възраст, насърчаването на висококачественото и положително онлайн съдържание, както и предпазването от потенциални онлайн престъпления и ефективното докладване, преследване и осъждане на извършителите на такива.
- Детската употреба на дигитални технологии и рисковете, възможностите и уменията, които те трябва да притежават, трябва да се изследва редовно и систематично, за да може законодателите да са достатъчно информирани и да приемат мерки, които са адекватни на реалността и нуждите на децата от различни възрасти и социален статус.
- Трябва да бъдат подкрепяни услуги и кампании, целящи да информират родителите и професионалистите относно интернет употребата на децата, значението на дигиталната грамотност и необходимостта за създаване на подходи за намаляване на рисковете и увеличаване на положителните ефекти от дигиталните технологии за децата.

Препоръки за бизнеса

- Медийните компании и телевизионните канали трябва да приемат и следват стандартите за висококачествено съдържание за деца, за да ограничат излагането на най-малките потребители на неподходящ език и поведение.
- Уебсайтовете и приложенията, предназначени за семейства и деца, трябва да предоставят съвети за онлайн безопасност на родителите, включително информация за начините за блокиране и докладване на съдържание и насоки къде да получат съвет.
- Тъй като възрастта на потребителите на интернет спада постоянно, настройките за сигурност и поверителност, нововъведенията и начините за блокиране трябва да им бъдат ясно обяснени по начин, подходящ за тяхната възраст.

Препоръки за родители и настойници

- Тъй като децата започват да си служат сами с дигитални устройства от много ранна възраст, често пъти извън дома, родителите трябва да насърчават ранното развитие на дигитална грамотност у тях, особено критичното мислене и уменията да решават проблеми.
- Родителите трябва да са наясно, че употребата на мобилни устройства не винаги има положителен ефект, поради което е много важно те да окуражават креативни онлайн дейности.
- Родителите трябва да говорят с децата за рисковете в интернет, каквито са излагането на неподходящо съдържание под формата на филми, игри с насилие и поведение на другите потребители, както и някои реклами, тъй като децата често срещат такива неща във виртуалното пространство.
- Родителите редовно трябва да обновяват своите познания и умения за приложенията и сайтовете, които стимулират развитието на децата или подобряват безопасността на техните устройства, тъй като интернет технологиите постоянно се променят.

Препоръки за училищата

- При започване на училище, повечето деца вече са независими, макар уязвими, потребители на дигиталните технологии. Образователната система трябва незабавно да приеме мерки за повишаване на дигиталната грамотност на децата и да актуализира учебната програма.
- Училищата трябва да въведат ясни правила за сигурност и безопасна употреба на дигиталните технологии, тъй като повечето деца носят устройствата си в училище или детската градина и използват Wi-Fi връзката.
- Макар малко училища да имат модерни компютърни зали, повечето деца, дори тези от най-уязвимите общности, имат собствени устройства и ги носят в училище. Това представлява една неизползвана възможност за ангажиране на децата в различни образователни дейности, които могат да допринесат за повишаването на тяхната дигитална грамотност.

Препоръки за изпълнение

- Необходимо е провеждане на редовни национални качествени и количествени изследвания, които да произведат данни сравними на европейско ниво. Това ще позволи идентифицирането на тенденции, правенето на прогнози и навременно въвеждане на ефективни политики и практики за защита и развиване на възможностите на децата.
- Национална политика, насърчаваща позитивната и безопасна употреба на дигитални технологии, трябва да бъде изработена и въведена. Тя трябва да ангажира всички заинтересовани страни – родителите, образователните институции, социалните услуги, неправителствените организации, представители на бизнеса и законодателната власт, за да е възможно въвеждането и изпълнението на ефективни мерки за защита и овластяване на децата в дигиталната ера.
- Дигиталната грамотност трябва да стане част от учебната програмата още от предучилището. Учителите трябва да бъдат обучени да работят с родителите и децата по проблеми, засягащи дигиталната грамотност и да използват дигиталните устройства в класната стая по начин, който подпомага образованието на децата.
- Образователните институции трябва да въведат правила и практики, които окуражават дигиталната грамотност на децата и ги предпазват както в интернет, така и в истинския свят. Препоръчително е те да бъдат съставяни заедно с децата и техните родители, защото това ще подобри приемането на правилата и тяхното спазване. Съществуват инструменти като Знакът на онлайн безопасност, разработен от Европейската училищна мрежа, които могат да улеснят този процес.
- Родителите трябва да бъдат информирани за потенциалните опасности, идващи с употребата на интернет, както и за начините за справяне с тях. Също така, те трябва да имат достъп до актуална информация относно развиване на дигиталната грамотност у децата, трябва да знаят къде да търсят консултиране или как да докладват неподходящо съдържание (такива услуги предоставят националните центрове за безопасен интернет, например).
- Трябва да бъдат разработени правила за етично поведение, които да бъдат подписани от всички доставчици на съдържание за деца. Тези правила трябва да включват стандарти за изготвяне на позитивно онлайн съдържание.

1. Въведение

Този доклад е базиран на изследване, проведено от Националния център за безопасен Интернет, координиран от Фондация „Приложни изследвания и комуникации“. Методиката е разработена и пилотирана в рамките на проекта ECIT (Empowering Citizens' Rights in Emerging ICT) на Joint Research Center към Европейската комисия и в момента се използва в 14 държави.

Според няколко нови изследвания, много от днешните деца навлизат в света на дигиталните технологии от самото си раждане. **Преди да навършат 8 години, повечето деца от различните национални, социални и етнически групи вече за ползвали интернет за да играят, учат, гледат и слушат различни аудио и видео материали, както и за да комуникират с други потребители** (Common Sense Media, 2013; Institute for the Protection and Security of the Citizens, 2015).

Това ранно навлизане в дигиталния свят създава сериозни рискове и опасности. В интернет децата могат да попаднат на голямо разнообразие от неподходящо съдържание, което може да доведе до много вредни последствия, като например ранната сексуализация и сексуални злоупотреби, комерсиализъм, намалена чувствителност към екстремно насилие, задълбочаване на половите стереотипи и дискриминативното поведение.

Повечето съществуващи изследвания за детската употреба на интернет са фокусирани на младежи между 9-16 годишна възраст. Макар да се знае, че интернет се е превърнал в неотделна част от всекидневието на децата между 0-8 години, малко изследвания са опитали да определят как най-малките се справят с дигиталните технологии, особено на фона на факта, че техните технически, познавателни и социални умения не са достатъчно развити.

Това изследване цели да хвърли повече светлина върху опита на най-малките деца и техните семейства с дигиталните технологии. По-точно, неговата цел е да разгледа как децата и техните семейства ползват интернет, както и какви са потенциалните ползи и рискове от употребата на дигитални технологии въпреки от толкова ранна възраст на децата. Резултатите бяха използвани за създаване на препоръки към институциите, бизнеса, родителите/настойниците.

В проучването участваха десет семейства от София. Седем от тях са от по-нисък социален и икономически статут, едно семейство е със средни доходи, а две от семействата имат по-висок доход от средния. Три от семействата имат едно дете, две от тях имат две, а останалите пет имат по три деца. Етническият произход на осем от тях е български, а на две – ромски.

По време на провеждането на интервютата, експертите посетиха семействата и техните домове. След представянето на информация относно изследването и неговите цели, експертите проведоха упражнение за разчупване на леда, чрез което се запознаха с ежедневието на семействата. След това упражнение, един експерт проведе полу-структурирано интервю с родителите (с единия или с двамата), докато другият разговаряше с детето (в повечето случаи в присъствието на негов/негова брат/сестра) и наблюдаваше как то използва наличните в дома дигитални устройства.

Проучването се фокусира върху два основни и два допълнителни въпроса. Главният фокус е върху **начина, по който децата и родителите използват дигиталните технологии**, както и върху **нагласите, които семейството има към тях**. Допълнителните два въпроса разгледаха каква роля заемат технологиите в семейния живот и как родителите контролират, насочват и развиват употребата на устройствата от децата.

2. Семейни портрети

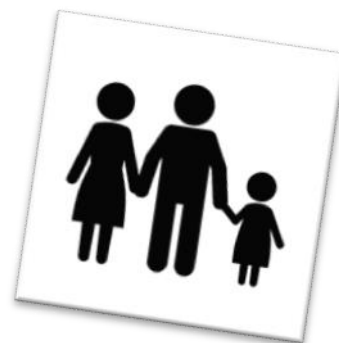
Семейство 01

Членове на семейството

Костадин, 40, средно активен потребител на дигитални технологии, BG01f40

Христина, 40, средно активен потребител на дигитални технологии, BG01m40

Мария, 6, BG01g6, средно активен потребител на дигитални технологии, предучилищна

Семейството живее в стар блок в периферията на София. Апартаментът е относително малък, но е обзаведен по креативен начин, така че малкото пространство да е по-приветливо. Христина е социален работник и това се отразява на топлия и успокояващ ѝ родителски подход. Мария ходи на предучилищна и ще е първокласник през септември. През лятото тя прекарва много време навън, карайки своята тротинетка или играйки на площадката, в компанията на двете си баби, които живеят наблизко и се грижат за нея, докато майка ѝ работи.

Мария е много разговорливо и спокойно дете. Тя участва активно в интервюто, но показва настоятелност, която ясно пролича от видимото ѝ желание и нежелание да отговори на някои въпроси. Тя много обича да рисува и да прави неща от хартия, и показва предварително подготвени рисунки на интервюиращите.

Семейството има телевизор, персонален компютър и таблет. Двамата родители имат смартфони. Мария започнала да ползва персоналния компютър с родителите си когато е била на 3-4 години. **Започнали с гледането на анимации и музикални клипове в YouTube. В следствие детето започнало да моли родителите си да ѝ свалят филми от мрежата.**

Мария ползва предимно таблета и това е любимото ѝ устройство, тъй като е най-приятно и лесно за ползване. Баща ѝ е инсталирал много игри, като например Winx, Barbie, Sonic Dash, Monster City. **Играе предимно сама,** но понякога заедно с баща си играе на Sonic Dash. Игрите са предимно свързани с филми, които тя обича да гледа.

Мария гледа на таблета като на нейно собствено устройство, въпреки че го споделя с баща си. Някои от инсталираните приложения са негови – приложение за купуване и продаване на коли, приложение за спортни резултати и други. Понякога тя ползва и смартфона на баща си за игри или за да прави снимки.

Мария ползва и компютъра, за да слуша музика или да гледа филми, свалени от интернет и записани на дискове. **Въпреки това, тя не е самостоятелен потребител и обикновено моли майка си или баща си да включат приложенията или филмите, които тя иска да ползва или гледа.**

Обикновено използва устройствата под наблюдението на възрастен, макар семейството да не спазва строги правила за начина и продължителността на употребата. Те не позволяват на Мария да изнася устройството навън или да играе докато имат гости. Христина казва, че е трудно да налагаш подобни забрани на детето, докато родителите ползват смартфоните си пред него.

“Технологиите са объркващи, защото не знаеш доколко това, което правиш, е нормално, до каква степен е полезно и кога прекрчаваш границата.”
Христина, 40 (BG01m40)

Христина ползва сайтове, в които търси креативни идеи и идеи за занаятчийство, но не мисли че

технологиите помагат за образованието на децата на тази възраст. Тя вярва, че в предучилищната детето трябва да се учи да пише на ръка и не подкрепя умишлената употреба на технологиите за образователни цели.

Главните ѝ притеснения, свързани с употребата на технологии, са потенциалната вреда за очите, умората и повишената раздразнителност. Мария,

например, е видимо по-раздразнителна след ползването на таблета. Детето известно време е сънувало кошмари, свързани с филмите, които е гледала. Христина смята, че в бъдещето детето ѝ би могло да попадне на вредно съдържание или да направи нещо нежелано като да сподели неподходящи снимки онлайн. За сега, обаче, това не се възприема като актуален проблем. **Тя също така сподели, че технологията едновременно помага и създава проблеми за родителите. От една страна, устройствата занимават детето докато родителите довършват задълженията си, а интернетът е и ценен източник на идеи за общосемейни дейности. От друга страна, устройствата могат да изолират членовете на семейство един от друг.**

Семейство 02

Членове на семейството

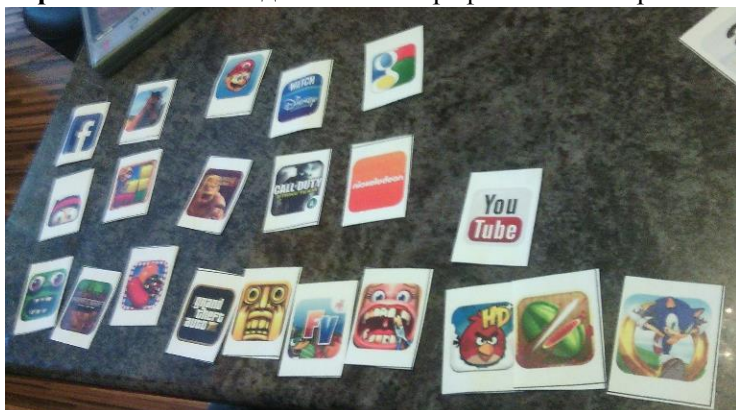
Милена, 36, много активен интернет потребител, BG02m36

Иван, 7, много активен интернет потребител, BG02b7, предучилищна

Семейството живее в малък апартамент в периферията на София. Апартаментът е реновиран и добре обзаведен. Иван ходи на предучилищна и ще е първокласник през септември. Милена и бащата на Иван са разделени, но момчето е много близко с приятеля на майка си и гледа на него като на един от най-добрите си приятели. Въпреки че посоченият доход на семейството да е под средното ниво, те притежават няколко дигитални устройства и плазмен телевизор в хола, както и в стаята на детето, компютър, лаптоп, таблет и PlayStation. И двамата имат смартфони. Всички членове на семейството са активни потребители на дигитални устройства. Повечето устройства са подаръци за Иван от останалата част от семейството – леля му и баща му.

На Иван му е позволено да ползва всички устройства, но той предпочита таблета и конзолата за игра. Той започнал да ползва смартфоните на възрастните около него преди около три години. Тогава

е получил и собствен таблет, който той ползва за игра, и за гледане на филми и музикални клипове в YouTube. Също така, той сваля и гледа филми на лаптопа и играе игри в сайтове, като например в www.friv.com. Иван има и смартфон, но без достъп до интернет. Ползва го за разговори – най-често с баща си.

Учителите позволяват на децата да носят устройствата си в предучилищната. Там

гледат и много телевизия. Учителите не ограничават употребата на дигитални устройства, освен по време на следобедната дрямка, когато те взимат устройствата и почват сами да играят на тях. Иван взима таблета си и когато излиза пред блока. Въпреки това, Милена намира облекчение в този факт, защото семейството живее на първия етаж и Иван и приятелите му стоя наблизко заради Wi-Fi връзката.

Любимото устройство на Иван е неговият PlayStation и той прекарва по няколко часа всеки ден играйки любимата си игра SoulCalibur или други игри с оръжия. Играе предимно сам или с приятеля на майка си, а понякога играе и с нея. Заедно слушат и музика (например рап) в YouTube. Въпреки че PlayStation е любимото му устройство, Иван казва, че най-много би му липсвал таблетът, защото е подарък от леля му, а той не би могъл да си позволи нов със спестяванията си.

Иван е самостоятелен потребител на смартфона, таблета, лаптопа и PlayStation. Той може да сваля игри, разглежда сайтове, сваля и гледа филми и видео онлайн. Запознат е с най-популярните приложения и може да ги познае. Иван има и Фейсбук профил, направен от майка му, но изглежда не знае как да го ползва, а предпочита понякога да праща емотикони на приятели на майка си от нейния профил, когато тя го е включила на лаптопа или компютъра.

Милена изглежда горда, че Иван харесва филми за големи и не се притеснява от насилието в тях. От друга страна, тя има много негативно мнение за детските филми по Cartoon Network, където се чуват фрази като “Майка ти е глупава” и друго неподходящо за деца съдържание.

Според нея, дигиталните устройства помагат на родителите да освободят малко време за себе си, макар че карат децата да се държат като „зомбита“ и създават възможността децата да срещнат опасни непознати онлайн. Въпреки това, **те могат да имат положителен ефект за развиването на дигиталната грамотност на децата и окуражаването им да учат английски, например, тъй като това е необходимо условие при играенето на повечето игри.**

Засега Милена мисли, че играта навън е потенциално по-опасна от тази в мрежата, затова се опитва да научи Иван как да се пази от опасни ситуации в истинския живот. **Относно онлайн рисковете, тя е загрижена най-вече от финансови проблеми,** тъй като се страхува, че Иван може да вземе кредитната й карта и да започне сам да купува игри и приложения, които са по-висококачествени от безплатните такива.

“Любимото ми приложение е магазина за приложения на таблета ми, защото от там свалям игри.” Иван, 7 (BG02b7)

Семейство 03

Членове на семейството

Павел, 40, средно активен дигитален потребител, BG03f40

Соня, 33, средно активен дигитален потребител, BG03m33

Стефан, 10, BG03b10, много активен дигитален потребител, трети клас [брат]

Марио, 7, средно активен дигитален потребител, BG03b7, първи клас

Красимира, 1, BG03g1, слабо активен дигитален потребител [сестра]

Семейството живее в стар блок в покрайнините на София. Соня в момента е в майчинство, така че прекарва повечето си време вкъщи. Двамата братя изглежда си играят заедно много често, тъй като Стефан подкрепя и помага на Марио с въпросите. Родителите на майката живеят в къща наблизко и децата често ги посещават, което им дава възможност да играят навън. Също така, там те гледат много

телевизия – повече отколкото вкъщи. Майка им целенасочено избягва да пуска телевизора, защото смята, че самата тя прекарва прекалено много време пред него.

Семейството има 2 телевизора, DVD плейър, на който децата гледат дискове с филми, свалени от интернет, стар компютър и лаптоп. Марио има и мобилен телефон, който макар да е без СИМ карта, позволява на момчето да **играе на Snake, да снима и да прави видео клипове на играчките си, както и да слуша музика**. По-големият брат има работещ телефон. Понякога Марио го ползва да прави снимки или видео и да ги обработва с филтри и други ефекти. В миналото, братята са играли на старата игрова конзола на чичо си, но под влиянието на игрите са започнали да се държат по-агресивно, съответно майка им я е взела.

Те играят и на смартфона и таблета на по-големия си братовчед игри като Fruit Ninja. Стефан е имал собствен таблет, но се е развалил и поправката е прекалено скъпа. Всички членове на семейството използват общия лаптоп.

По тази причина момчетата са научени да отворят нов прозорец в брауъра, когато някой друг вече е работил на лаптопа. **Родителите нямат смартфони, защото, според тях, ако ги притежават, ще се чувстват задължени да ги купят и на момчетата**. Майката каза, че много лесно се пристрастява към неща и затова предпочита да няма устройство, с което да може да си играе по цял ден.

Често братята ходят на кино, за да гледат филм, който след това си свалят от интернет и гледат отново. Те разиграват сцени от филмите в своите игри, снимат и правят видео на игрите си, качват ги на лаптопа и ги споделят чрез Bluetooth с братовчеда си. Братята много харесват да си играят с Лего и по този повод често разглеждат онлайн магазини и YouTube видеа, откъдето търсят нови идеи за игра. Марио много харесва музика и слуша любимите си изпълнители, като например Майкъл Джаксън, в YouTube. Той не може да чете, но се ориентира от картинките на видеата. Понякога, заедно с брат си, правят караоке или танцуват лунната походка, имитирайки любимия изпълнител. Марио обича да рисува на хартия и в Paint.

Обикновено влиза в интернет на лаптопа сам или с брат си. Понякога заедно с баща си разглеждат спортни новини или информация за риболов, но брат му е по-запознат, така че често Марио се обръща към него при възникване на проблем (особено при проблемите свързани с начините за играене на някоя игра). Момчетата ползват и Скайп, за да си говорят със съученици, семейство и други познати.

Соня има топло и окуражаващо отношение към момчетата, и прави компромиси относно времето прекарано пред компютъра. Например, когато децата ползват интернет за училище, а не за игри, им позволява да стоят пред екрана повече. Също така, тя изслушва желанията на децата си и им позволява сами да взимат решения. Например, Марио решил, че иска да получи пари вместо подаръци за рождения си ден, за да си купи таблет. Родителите му му позволили, но по-късно той сам размислил.

“...Предпочитам да не играят игри с насилие, защото започват да имитират видяното в тях. Преди няколко години намериха старата конзола на брат ми, и там беше една такава игра в която се и биеха, и те после... Това почнаха да правят. И до там беше.” Соня, 33 (BG03m33)

Родителите обсъждат употребата на дигиталните устройства предимно със Стефан. Например, обясняват му, че лаптопът е не само за игри, но и за учене. Марио се вслушва в напътствията на брат си и ги спазва. Родителите се опитват да ограничат правенето на повече от едно нещо едновременно, поради което позволяват на децата или да гледат телевизия, или да ползват компютъра. Соня е загрижена от опасността непознати да се свързват с момчетата ѝ, след като те се регистрират в

социалните мрежи. Въпреки това, към момента тя вярва, че ограничената употреба на интернет е полезна за децата и че ученето на децата на добри ценности и добри примери е най-добрият начин родителите да ги предпазят от прекомерно или вредно ползване. Стефан е имал инцидент, завършил с висока сметка за телефон, защото без да иска включил мобилния си интернет. Въпреки това, майката не изглеждаше притеснена от този случай, защото знае, че не е било нарочно.

Семейство 04

Членове на семейството

Стела, 40, средно активен интернет потребител, BG04m40

Найден, 48, средно активен интернет потребител, BG04f48

Елена, 7, много активен интернет потребител, BG04g7, предучилищна

Даниел, 7, BG04b7, много активен интернет потребител, предучилищна

Станислав, 3, BG04b3, средно активен дигитален потребител, детска градина

Семейството живее в четиристаен апартамент в сравнително нова сграда. Близнаците и по-малката им сестра споделят стая и дните им протичат почти еднакво. Всеки от родителите има свой собствен бизнес. Стела организира събития за деца. Бабите и дядовците живеят наблизо и често помагат с гледането на децата и домакинството. Родителите споделят, че им е трудно да издържат на енергията на трите малки деца, поради което трябва да планират времето си много внимателно и винаги опитват да намерят време за дейности навън, като каране на колела в парка или игра с други деца.

Родителите ползват интернет вкъщи и на работа. Имат смартфони и лаптоп. В апартаментата има 3 телевизора, всички с кабелна телевизия – ТВ в хола е от ново поколение, а другите два са в двете спални. И Елена и Даниел имат таблети, но единият е счупен. Станислав няма собствено мобилно устройство, но ползва смартфона на майка си. Елена обича да носи шпионския си часовник, с който записва видео и прави снимки. Родителите са го закупили без да искат, мислейки че е просто играчка, но в последствие разбрали, че устройството може много повече. **Децата рядко играят на телефона на баща си или на лаптопа, защото често развалят устройства и родителите са загрижени за разходите, които това причинява. Таблетите са защитени със специален софтуер, който позволява достъп единствено до приложения, пригодени за деца. Телефонът на бащата също има инсталирано такова приложение.**

Родителите се опитват да ограничат времето пред екраните на децата, но това не винаги е възможно, тъй като малчуганите могат скришом да продължат да ги ползват. Родителите не позволяват устройствата да се носят в училище, но понякога децата все пак го правят. Там научават за нови игри и приложения от други деца.

Децата обичат да слушат музика и да гледат видеоклипове в YouTube. Те имат добра интуиция при ползването на технологии и бързо се учат как да инсталират и премахват приложения, дори по-бързо от родителите си. Също така, малчуганите първи се научили как да превъртат телевизионни предавания напред и назад. Все още не могат да четат, макар дори най-малкото дете успешно да може да си търси музика и видео в YouTube, използвайки предишни търсения и предложения от сайта. Също така, децата търсят и инсталират приложения на телефона на майка си, защото на това устройство онлайн магазинът за приложения не е блокиран.

Те умеят да търсят снимки в Instagram и разглеждат профила във Фейсбук на майка си. Елена обича да гледа реклами в YouTube, както и видеа, показващи занаяти или играчки.

Децата много обичат устройствата и това предизвиква постоянни караници, тъй като те са общи. Когато прекратят границата на допустимото, устройствата им се взимат. **Найден вярва, че игрите и анимациите влияят много на децата и ги правят хиперактивни и агресивни.** Някои детски изглежда ги плашат, защото понякога децата имат кошмари, свързани с тях. Родителите са най-загрижени относно съдържанието на телевизионните канали, които децата гледат, защото имат чувството, че езика е неподходящ и представя на децата неподходящи модели на поведение. Въпреки че близнаците са по-големи, трите деца обикновено играят същите игри и гледат същите детски. Родителите смятат, че децата могат да възприемат единствено информацията, подходяща за тяхната възраст.

Родителите осъзнават, че технологиите са неотменна част от модерния начин на живот и вярват, **че на децата не трябва да им се отнема възможността да ги ползват, тъй като без тях те биха се чувствали изолирани.** Въпреки това, употребата трябва да е ограничена до музика, песни, изучаването на чужди езици, макар те да са наясно, че тези ограничения не са реалистични. Засега им е относително лесно да контролират съдържанието, което децата разглеждат, защото малчуганите не могат да четат. Стела е загрижена, че веднъж щом се научат, вече няма да могат да ги контролират. **Найден мисли, че забраните са вредни, защото така желанието на децата само ще се увеличи, така че е по-добре да им се даде каквото искат, а родителят да е до тях, в случай че имат проблем.**

„И няма начин да ги забранявам. Седиш от страни и гледаш, и се чувстваш като глупак, защото те ги ползват (устройствата), те могат, а ти не им го даваш, разбираш ли? Лицемерно е“.
Найден, 48 (BG04f48)

Семейство 05

Семейни членове

Райна, 39, много активен дигитален потребител, BG05m39

Лиа, 7, средно активен дигитален потребител, BG05g7, първи клас

Семейството живее в малък апартамент в стара сграда в центъра на София. Райна е разделена с бащата на Лиа. Майката работи на свободна практика по проекти, свързани с филмовата индустрия. Притежава лаптоп и смартфон, които ползва за своята работа. Ползва интернет и за свързване с приятели.

Райна е креативна личност, със страст към киното, която се опитва да предаде на дъщеря си. Лиа е първокласничка. Тя има смартфон с интернет връзка, който ѝ е бил подарен от баща ѝ в началото на учебната година, но ползва и лаптопа на майка си. Тя вижда баща си предимно през уикенда и понякога през работната седмица. Често играе на неговия iPhone и таблет. Заедно играят и на PlayStation, тъй като баща ѝ много харесва това занимание.

Райна **вярва, че децата трябва да бъдат насърчавани сами да регулират употребата си на дигитални устройства, вместо родителите да им налагат забрани.** Главното семейно правило е, че майката има приоритет за ползването на лаптопа, така че Лиа го ползва основно когато майка ѝ готви. Тя може да сваля и гледа филми на лаптопа самостоятелно. Тя все още не може да чете много добре, но успява да търси в Гугъл и YouTube, като разпознава първите букви на думите. Понякога с майка си

организират филмови вечери, на които гледат предимно детски филмчета на Дисни и канят приятели на Лиа да гледат с тях и да ядат пуканки.

Лиа рисува на лаптопа с Paint. Тя обича да прави записи, на които се изживява като репортер, както и да снима и праща снимките на баща си по имейл. **Заедно с майка си ползват Гугъл, за да разгледат местата, които искат да посетят, или гледат клипове в YouTube, на които са показани начини за правене на прически или начини за правене на различни видове гривнички. Те разглеждат и онлайн магазини и си купуват дрехи заедно. Лиа ползва своя смартфон предимно за игри. Носи го и в училище, но там го ползва само като часовник.**

Лиа има собствен профил във Фейсбук, създаден от майка и, тъй като не ѝ е било приятно Лиа да играе от нейния профил и постоянно да изпраща покани за игра на всичките ѝ приятели.

Райна мисли, че играенето на FarmVille е помогнало на дъщеря ѝ да научи повече за агрикултурата. Научила е имената на плодовете и зеленчуците на английски, а освен това е станала по-търпелива и концентрирана при решаването на сложни задачи. Фейсбук помага на Лиа да поддържа връзка с приятели, които е срещнала по време на пътуванията с майка си. **Райна е убедена, че технологията е важна част от днешния живот и че децата трябва да я ползват активно, в противен случай те биха се чувствали изолирани и неподготвени.** За да я защитят, майката и бащата знаят паролата на нейния профил, одобряват поканите за приятелства и са част от списъка ѝ с приятели, за да могат да следят какво споделя. Бащата на Лиа е инсталирал и софтуер за родителски контрол на смартфона си, за да може да я проверява по този начин.

“Направих ѝ Фейсбук профил, защото тя си общува с деца, които също имат регистрации в сайта и ако тя няма такава би се чувствала изолирана“. Райна, 39 (BG05m39)

Райна вярва, че технологията е полезна за детето, когато устройствата биват ползвани внимателно и с добър самоконтрол. Дигиталното съдържание насърчава креативността и въображението на децата. Също така, технологията свързва хората, тъй като Лиа споделя снимки и друга интересна информация с баща си, съучениците си и приятелите си от другите градове.

Главните проблеми онлайн за нея са пристрастяването на някои деца към мрежата, или тяхното подвеждане от непознати хора по чат. Тя е загрижена и за някои детски филми и сериали, например тези, които се излъчват по Cartoon Network, и не иска Лиа да ги гледа, защото в тях има много неподходящи герои, които се държат по насилствен начин. Райна има чувството, че детето ѝ не винаги разбира, че съдържанието е неподходящо, тъй като още не е достатъчно зряла и опитна.

Семейство 06

Семейни членове

Катя, 39, много активен дигитален потребител, BG06m39

Евгени, 40, много активен дигитален потребител, BG06f40

Радослава, 13, много активен дигитален потребител, BG06g13 [сестра]

Мила, 8, средно активен дигитален потребител, BG06g8, втори клас

Тодор, 5, слабо активен дигитален потребител, BG06b5 [брат]

Семейството живее в просторен и добре обзаведен четиристаен апартамент в стара сграда. Майката и бащата работят на свободна практика от вкъщи. И двамата работят в сферата на дигиталните технологии, така че ползват интернет ежедневно. Евгени е специалист по компютърна анимация, а Катя наскоро е започнала да програмира. Имат телевизор, компютър, лаптоп и таблет. Двамата родители и двете момичета имат собствени смартфони. Момичетата ползват Wi-Fi вкъщи и в училище на своите телефони. Семейството има и игрова конзола.

Момичетата ползват лаптопа в стаята си предимно за сваляне и гледане на сериали и музика. Свалянето и гледането на филми е честа дейност за семейството, макар да е една от малкото общи, тъй като родителите са много заети. Понякога момичетата ползват лаптопа и за подготовка за училище. Мила използва своя смартфон (който всъщност е старият на майка ѝ) предимно за игри, макар вече да играе по-рядко, отколкото преди.

„Ако Леонардо е създал нови начини за рисуване и невероятни произведения на изкуството, то компютъра е модерния инструмент на изкуството. Все още човешкият фактор е от основно значение, но инструментите са различни.“ Евгени, 40 (BG06f40)

Сестра ѝ има нов, по-мощен смартфон, така че Мила често го ползва. И двете обичат да правят и обработват снимки. Понякога те ги споделят в профилите си във Фейсбук, които са били направени от родителите им. Таблета не им е много интересен. Преди са гледали филми на него, когато са били на път, но сега предпочитат телефоните си. Момичетата не се интересуват от игровата конзола. Брат им е пробвал да играе на нея, но е прекалено малък за да се справи добре. Тодор наскоро е бил научен да рисува на лаптопа на майка си с Paint, макар за сега все още да няма добра координация на движенията. Мила обича да слуша музика и да гледа музикални клипове в YouTube и други подобни платформи, обича и да пее. Тя посещава и сайт с креативни идеи за прекарване на свободното време и прави неща

от хартия. Мила може самостоятелно да ползва смартфона си, но за другите устройства изисква помощ от сестра си или от родителите си.

Родителите вярват, че технологиите са необходими средства в днешно време и че децата трябва да се научат как да ги ползват, защото иначе ще бъдат изолирани. За тях интернет е много полезен за развитието на хобита и интереси, а предоставя и свободен достъп до цялото човешко знание. Интернет е добър ресурс за родителите, позволяващ им да отговарят на всички въпроси, зададени от децата им. В същото време, той съдържа и грешна информация. Родителите изглеждат доста загрижени от интернет услугите за пазаруване. **Например, Евгени окуражава децата си да бъдат критични към рекламите, които виждат и вярва, че те трябва да са наясно с целите на рекламите от ранна възраст.** Той ги учи да оценяват информацията и да взимат решения, защото вярва, че в днешно време живота е много сложен и не позволява прилагането на прости правила и готови решения. **Евгени се притеснява и за скритите зад услугите на бизнесите интереси, като например събирането на лична информация и начините, по която тази информация се използва.**

Двамата родители са съгласни, че най-добрият начин да предпазят децата си е да ги информират и да им показват положителен пример. Въпреки това, те мислят, че не трябва да се отдава специално внимание на употребата на дигитални технологии, защото по този начин ѝ се придава допълнителна важност. Те мислят, че момичетата трябва да гледат на мрежата като на още един начин за преследване на интересите си. Тъй като прекарват много време вкъщи, те се опитват да представят своите ценности

на децата си чрез диалог, вместо да им дават директни инструкции и насоки. Те вярват, че **използването на забрани е най-лошият подход за защита на децата, защото по този начин те ще са много изкушени тайно да пробват забраненото нещо, което значително ще повиши шанса те да попаднат в опасност.** По тази причина **родителите са създали Фейсбук профил на Мила.** Те мислят, че не могат да забранят нещо на едното дете, а на другото не, тъй като те са много близки и споделят много от интересите си. По тази причина, най-доброто решение е предотвратяването на прекалената употреба, която прави децата агресивни и нервни, като им се осигурят алтернативни занимания, с които да уплътняват своето време.

Семейство 07

Членове на семейството

Анета, 42, средно активен дигитален потребител, BG07m42

Момчил, 11, много активен дигитален потребител, BG07b11 [брат]

Крум, 9, много активен дигитален потребител, BG07b9 [брат]

Надя, 6, BG07g6, много активен дигитален потребител, предучилищна

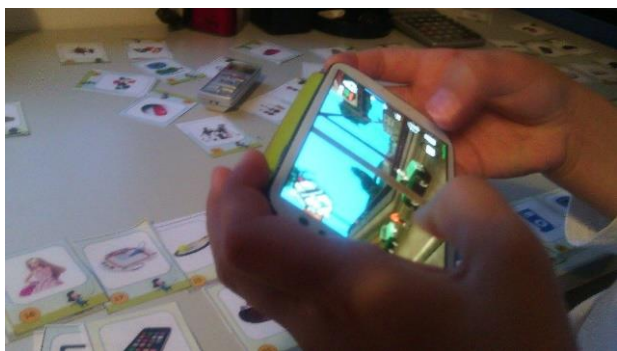
Семейството живее в кооперация, намираща се в краен квартал на София. Майката и бащата са разделени от две години. Бащата вижда децата 2-3 пъти в месеца. Апартаментът е сравнително голям и има две спални за децата (собствена за момичето и обща за двете момчета). Бащата е компютърен инженер и Момчил е много мотивиран да последва неговия пример. Той дори посещава курсове по програмиране.

Семейството има 2 лаптопа, 2 смартфона и 2 телевизора. По-старият лаптоп се ползва от двете момчета, които рядко позволяват на Надя да го използва, освен за да гледа филми заедно с тях. По-новият лаптоп е на Анета, която го ползва за работа. По тази причина, тя не позволява на децата да го пипат, освен когато гледат филми или YouTube клипове в нейно присъствие.

По подобен начин, по-старият смартфон се ползва от децата, особено от Надя за играене на игри. Новият телефон е на майката, но тя понякога позволява на децата да играят на него. На децата им е позволено да инсталират игри на него, при условие че преди това изтрият някоя стара игра. **Надя може да инсталира и трие игри без никаква помощ – това умение е придобила от брат си.** И двете момчета са имали собствени смартфони, но и двамата са ги счупили. Засега майката няма възможност да им купи нови. Надя най-често играе на смартфона сутрин преди училище, докато момчетата закусват.

Надя използва дигитални устройства откакто е на 3. Тя се е учила гледайки и имитирайки братята си, понякога с малки инциденти, като например местене и триене на иконки и папки. **Анета също ѝ е показала как да гледа филми и видео клипове, както и да ползва Viber.** Надя често взема смартфона на майка си и се обажда на хората от списъка с номера, които познава (към всички контакти има снимки).

“Иска ми се да съм в седми клас, защото тогава ще мога да нося телефона си в училище“. Надя, 6 (BG07g6)

Надя влиза в YouTube чрез иконка на десктопа. Тя обикновено избира видео, намиращо се в списъка с вече гледани видеа и след като го гледа, избира каквото ѝ хареса от предложенията на сайта. Няма инсталирани филтри и програми за родителски контрол, но майка ѝ обикновено е наблизо и я наблюдава. Братята ѝ ѝ помагат да влиза в сайтове с игри. Времето, което тя прекарва пред екрана на смартфона и лаптопа, варира между 4-5 часа седмично. Важни фактори за това са времето навън и сезоните – колкото повече играе навън, толкова по-малко седи пред екрана.

Има 1 телевизор в кухнята и един в стаята на Надя. Тя гледа телевизия предимно вечер преди да заспи. Любимите ѝ програми са Cartoon Network, Baby TV и Super 7. Момчетата рядко гледат телевизия, тъй като нямат ТВ в стаята си.

Когато бащата вземе децата, той им помага с по-сложните аспекти на употребата на дигиталните устройства. Майката ползва компютъра ежедневно за работа и помага на децата с по-прости проблеми, макар уменията на Момчил вече да надминават нейните.

Надя използва устройствата самостоятелно. Тя играе игри, гледа филми и клипове, може да се обажда и да праща съобщения (обикновено съдържащи емотикони) във Viber, може да прави аудио и видео записи, да ги запаметява и да ги праща на хората в списъка с контакти на телефона. За разлика от Надя братята ѝ ползват лаптопа и за учене (освен за забавление).

Анета вярва, че ползването на дигитални устройства е полезно, тъй като дава на децата умения, които несъмнено ще им послужат по-нататък в живота. От друга страна, прекалената употреба може да бъде проблемна когато децата загубят представа за времето и станат асоциални. Тя опитва да насочва децата си към игри с образователен характер. Семейните правила не са много стриктни, което според майката не е правилно. Тя опитва да ги научи да довършват училищните си задължения преди да седнат пред екрана, но не винаги успява. Вечер, тяхното време пред екрана е ограничено до около час. **Когато децата са непослушни, майката им забранява да играят игри или да гледат телевизия за определено време.** Никое от устройствата няма инсталирани програми за родителски контрол, но майката от време на време проверява в какви сайтове влизат децата и какво правят там.

Семейство 08

Членове на семейството

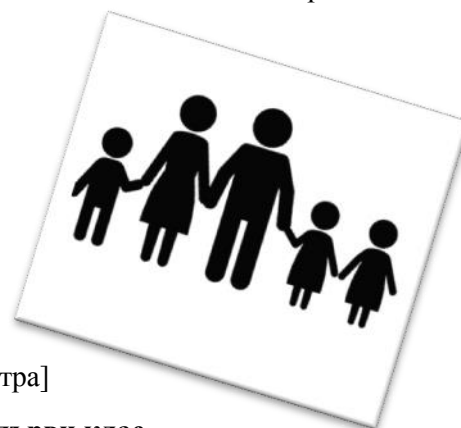
Антон, 35, много активен дигитален потребител, BG08f35

Гергана, 35, много активен дигитален потребител, BG08m35

Кремена, 13, много активен дигитален потребител, BG08g13 [сестра]

Десислава, 7, много активен дигитален потребител, BG08g7, първи клас

Емил, 5, средно активен потребител, BG08b5 [брат]

Семейството живее в относително голям апартамент в жилищен квартал в София. Родителите имат собствена спалня, а трите деца делят две стаи. Семейството има 3 телевизора, 2 лаптопа, 2 таблета и 2 смартфона. Те имат и играва конзола, но никое от децата не се интересува от нея.

Всички телевизори, включително този в хола, се управляват предимно от децата, които обикновено определят какво да се гледа. Десислава и Емил най-често гледат Cartoon Network и Disney Channel, макар да не харесват едни и същи филмчета. **Родителите са много критични към Cartoon Network и се опитват да държат децата си далеч от него с умерен успех.** Гледането на телевизия е ограничено до един час на ден. Това време може да е малко повече през уикендите, ако семейството не

излезе на разходка или не пътува някъде.

Десислава използва смартфоните на родителите си, но няма собствен – родителите мислят, че все още е прекалено малка. Тя често взема смартфона на майка си без да пита и играе на него. Когато тя не може да ползва лаптопа (ако майка ѝ работи например) за гледане на филми, тя ги гледа на смартфона, като използва гласови команди за търсене на филмчето или видеото, което иска да гледа. Десислава обича музика и много често ползва смартфона за слушане на любимите си песни.

Тя има таблет, който ползва предимно за игри, но обикновено това занимание ѝ омръзва бързо и не го ползва повече от 30 минути. **Най-често, тя играе на таблета по време на дълги пътувания с кола или когато родителите ѝ искат да я занимават с нещо докато са навън (на гости на приятели, в ресторант).** Когато има проблем, тя пита родителите си за съвет и помощ.

Тя казва, че след като се прибере вкъщи от училище гледа телевизия и играе на компютъра, но родителите ѝ добавят, че времето на компютъра е строго ограничено.

Десислава ползва лаптопа предимно за гледане на любимите си филми и видеа в YouTube. Тя може да пише заглавията на клиповете, които иска да гледа, само ако клавиатурата е на Кирилица – тя не може да сменя езиците на компютъра сама и моли родителите си или по-голямата си сестра за помощ в такива случаи.

Понякога тя ползва лаптопа за игра на образователни игри – предимно такива, в които се учат буквите и цифрите. Тя знае кои иконки да кликва, за да си пусне игрите, а също така знае и как да ползва Гугъл. Най-често, тя пише единствено първата буква на търсеното от нея съдържание и след това избира сред запаметените думи от предишни свои търсения.

“Не ги възнаграждаваме с повече време пред екрана. Ако им кажа, че ще ги наградя с два часа, така един вид ги заставям да седнат. Ако преценя да ги оставя повече, не им казвам“. Антон, 35 (BG8f35)

Трите деца рядко правят неща заедно на дигиталните устройства. Кремена има коренно различни интереси от по-малките си брат и сестра, а Десислава и Емил рядко се съгласяват какво да гледат.

Телевизионните канали, които са неподходящи за деца, са заключени на телевизорите, но на лаптопите и таблетите няма програми за родителски контрол. Бащата казва, че си е мислил да го направи, но все още не е намерил време.

И двамата родители са активни потребители на мрежата и използват дигиталните технологии за работа, намиране на информация, комуникация и забавление. Те са научили децата си как да ползват различните дигитални устройства и им помагат при възникване на проблеми или въпроси. **Те гледат на дигиталните технологии като на неизбежна част от днешния живот, което прави обучаването на децата в тяхната употреба задължително.**

Строгий контрол и ограничаване на времето пред екрана се прилагат за по-малките две деца и те никога не използват устройствата без надзора на родителите си. Родителите се тревожат, че прекаленото време пред екрана може да увреди очите на децата им и да доведе до проблеми с тяхното здраве. Прекалената употреба, според тях, също води до пристрастяване. И двамата

родители проверяват историята на търсенето на устройствата на децата, за да следят тяхната дейност в интернет. Те не са имали проблеми с по-малките деца, но Кремена в миналото е посещавала неподходящи сайтове (порнографски).

Семейство 09

Членове на семейството

Теодор, 28, много активен дигитален потребител, BG09f28

Силвия, 25, слабо активен дигитален потребител, BG09m25

Спас, 7, много активен дигитален потребител, BG09b7, втори клас

Лилия, 3, средно активен дигитален потребител, BG09g3

Семейството живее в малка къща с две стаи в покрайнините на София. Децата спят в хола, където е разположен телевизорът. Теодор е официално безработен, но изкарва малко пари, предоставяйки интернет и компютърни услуги в квартала – инсталира софтуер, сваля игри, филми, музика и програми, поправя различни проблеми. Силвия работи почасово като чистачка. И двамата родители имат основно образование.

Семейството има един телевизор, един настолен компютър, един лаптоп и един таблет. В миналото са имали PlayStation и смартфон, но са ги продали, поради финансови трудности.

Лаптопът е на бащата и той е единственият, който го ползва, освен в редки случаи, когато на Спас му се разрешава да играе игри пред погледа на баща си.

Настолният компютър се споделя между всички. Спас го ползва за игри и гледане на анимационни филмчета от четиригодишен. Лилия също знае как да го включва и как да си пуска филми.

Таблета принадлежи на Спас. Той го ползва предимно за играене и влизане във Фейсбук профила си, макар да предпочита компютъра пред това устройство. Понякога той дава таблета на сестра си, която играе на него Talking Cat. Въпреки че всички игри и приложения на таблета са инсталирани от бащата, Спас му е казал какво точно иска.

Спас направил Фейсбук профила си сам (използва го предимно за играене на игри с приятели). Той направил и Фейсбук профила на майка си, който тя не може да ползва без негова помощ. Спас прави Фейсбук профили и за други деца срещу малка такса (50 стотинки). Бащата периодично проверява профила на Спас, за да види какво е публикувал и писал той.

Когато не си играе навън, Спас прекарва по-голямата част от свободното си време играейки на компютъра или таблета. **Той обича да слуша музика и да гледа детски филмчета на компютъра. Той гледа и футболни мачове и документални филми с баща си – особено такива за космоса.** Баща му сваля тези филми от интернет.

И двете деца гледат телевизия по около 4 часа на ден. Любимият им канал е Cartoon Network. Те гледат National Geographic и Discovery с родителите си, както и различни телевизионни сериали (особено индийските и турските).

Теодор е много уверен дигитален потребител. **Той описва интернет като позитивно нещо, докато Силвия не е съгласна – тя мисли дигиталните устройства за много объркващи и вярва, че не може да се научи да ги ползва сама.** Тя е щастлива, че Спас обича да си стои вкъщи и да играе на компютъра, защото така не се притеснява къде е той и какво прави. Родителите вярват, че децата са прекалено малки за да срещнат неподходящо съдържание или поведение онлайн.

Силвия, която е слаб дигитален потребител с ограничени умения, е много горда, че Спас се справя така добре с компютрите. **Той ползва устройствата самостоятелно и рядко се нуждае от помощ.** През 5-те месеца, в които бащата е отсъствал (живял е и работил в Германия), Спас е бил отговорен за дигиталните дейности на семейството, включително комуникацията с бащата по Скайп.

Единственото ограничение за Спас е, че той трябва да завърши училищните си задължения преди да ползва устройствата. Бащата е показал на двете деца как да правят някои неща (как да си пуснат и играят игра, как да гледат филм) и предпочита да ги оставя да ползват дигиталните устройства сами, но често играе игри заедно със Спас. Бащата тайно проверява интернет историята и следи дейността на момчето, докато Силвия често е наоколо и наблюдава какво прави младежа, макар рядко да се намесва.

Дългите часове пред компютъра се предпочитат пред дългите часове извън дома, което предпазва Спас от потенциални негативни взаимоотношения и влияния, които родителите вярват са неизбежна част от живота в бедния квартал.

“Много се зарибява с тези неща. Беше си заврял главата в разни обяви и реклами в Продавалник, то сега е OLX.bg, влиза там и дава категория телефони – смартфони – търсене. И гледа, избира нещата, и си ги маркира и сваля. И искаше – ела да го видиш тоя телефон, колко е евтин, колко е хубав. Харесва ми, кога ще ми го вземеш?” Теодор, 28 (BG09f28)

Семейство 10

Семейни членове

Асен, 30, средно активен дигитален потребител, BG10f30

Леда, 25, средно активен дигитален потребител, BG10m25

Камен, 8, средно активен дигитален потребител, BG10b8, втори клас

Филип, 5, слабо активен дигитален потребител, BG10b5

Семейството живее в малка къща с две стаи в покрайнините на София. Двамата родители имат основно образование. Асен е работник, а Леда е безработна. Семейството има настолен компютър и един телевизор. Родителите имат обикновени мобилни телефони (без интернет връзка).

Камен започнал да ползва компютъра на 5 години. Според родителите му, той ползва компютъра само за играене на игри, слушане на музика и гледане на филми, свалени от баща му, като той не

сърфира в мрежата сам. Камен казва на баща си кои филми иска да гледа и баща му му ги сваля и запазва на десктопа. Любителите му филми са нискокачествени екшъни с насилие.

Семейството има само едно дигитално устройство, което се ползва от всички членове на семейството. Родителите често играят игри или гледат филми, особено когато децата са навън. Когато времето не им позволява да излизат, момчетата превземат компютъра, но често се карат, тъй като ги вълнуват различни филми и игри. **Семейството няма ограничения на времето пред екрана,** но децата понякога са ограничени от факта, че устройството е общо и трябва да го делят с родителите си.

При поява на pop up прозорец или при случайно влизане в нежелан сайт, Камен знае как да го затвори. **Той почти никога не бива оставян сам пред компютъра – единият родител (обикновено майката) е винаги около него и следи какво прави.** Той никога не използва браузъри за влизане в мрежата, а използва иконки с кратки пътища към тях от десктопа, чрез които достига определени сайтове за игри, YouTube или Vbox7.

„Полезното е, че разбират разни неща и ги научават. Буквите примерно е научил. Знае да смята, по някой път и с мене ще спори за смятане. И обикновено той излиза прав“. Леда, 25 (BG10m25)

Любителите игри на Камен са Bubble Bobble и други аркадни игри, както и игри, в които стреля по различни цели. По телевизията той обича да гледа индийски сериали, Disney Channel и Discovery. Много често той играе игри на компютъра с най-добрия си приятел (7 годишно момче), който живее в съседна къща. Заедно те играят ФИФА и различни игри на www.friv.com.

Камен може да включва компютъра и да търси игрите, които иска да играе. Той може и да си пуска филми, които баща му е свалял и запаметил на десктопа, но не сърфира в мрежата и не може да си ги сваля сам. Както Камен, така и родителите ползват компютъра предимно за забавления (игри, филми, музика) и не смятат, че интернет може да се ползва за работа или в образованието.

И двамата родители са съгласни, че играенето на игри, гледането на филми и слушането на музика на дигиталните устройства е полезно и

позитивно. Негативна употреба за тях е посещаване на сайтове като Фейсбук.

Тези възгледи отразяват тяхната ниска увереност при употребата на дигитални устройства, тъй като те ги ползват само за забавление и всичко друго им се струва подозрително. Те не ползват имейл и нямат профили в социалните мрежи.

Компютърът често бива използван като детегледачка – държи децата вкъщи, което успокоява родителите, които не се тревожат къде са младежите и какво правят те. Родителите са напълно доволни, че дигиталните технологии се ползват от семейството единствено за забавление, но признават, че децата може да имат нужда и от други дейности, за да се развиват и учат.

Семейството няма почти никакви ограничения относно времето пред екрана. Всъщност, и двамата родители окуражават децата да прекарват дълго време пред компютъра, тъй като по този начин Камен си стои вкъщи, където е под наблюдение и в безопасност.

3. Резултати

3.1. Как децата до 8 години използват новите (онлайн) технологии?

Интернет технологиите са неотделима част от живота на децата и семействата, които интервюирахме. Дори семействата с най-ниски приходи имат поне един телевизор и компютър. Повечето семейства имат два или три телевизора, два компютъра и два таблета (в семействата с две или три деца). В седем от семействата и двамата родители имат смартфони и в някои случаи, децата също (особено по-големите) имат.

Повечето от интервюираните деца ползват дигиталните технологии поне от шестгодишна възраст, а доста от тях са започнали от **3-4** годишна възраст. Като правило, тези, които имат по-големи братя и сестри, стават активни дигитални потребители на много ранна възраст и се учат гледайки или имитирайки ги. Първото устройство, на което започват да се учат децата, обикновено е настолен компютър, лаптоп или смартфон, принадлежащ на някой от родителите. След като демонстрират базови познания и умения в справянето с дигитални устройства, децата получават достъп до таблет или игрова конзола, които обикновено считат за собствени. Често децата и родителите се учат заедно как да ползват дигитални устройства.

Децата използват различни устройства. Всички гледат телевизия и ползват компютър или лаптоп ежедневно. Пет деца използват таблети, на които гледат като на тяхната собственост. Седем редовно използват смартфони, но само в три случая тези устройства са персонални – останалите деца ползват телефоните на родителите си, когато имат възможността. Някои деца са имали собствен таблет или смартфон, но са ги повредили фатално (обикновено заради небрежно съхранение). Родителите или не могат да си позволят да им купят нови устройства към настоящия момент, или не искат, защото мислят, че децата ще счупят и новите.

Таблица 1: Устройства в семействата (устройствата, ползвани от дете под осем години са оцветени)

Вид устройство	BG01	BG02	BG03	BG04	BG05	BG06	BG07	BG08	BG09	BG10
Телевизия	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Компютър	X	X	X			X			X	X
Лаптоп		X	X	X	X	X	X	X	X	
Таблет	X	X		X		X		X	X	
Смартфон	X	X		X	X	X	X	X		
Мобилен телефон			X						X	X
MP3 плейър										
DVD плейър			X							
Игрова конзола		X	X		X	X		X		

Пет от семействата имат игрови конзоли, но в само две от тях те се използват активно от децата. В две от семействата децата не ползват конзолата, защото не им е интересна, докато в едно семейство тя е била взета от майката, защото децата са започнали да имитират агресивното поведение от игрите. Още едно семейство е имало PlayStation, който бил редовно ползван от детето и бащата, но се е наложило да го продадат, поради нужда от пари.

Само едно семейство сподели да има DVD плейър, на който децата гледат дискове с филми, които родителите им свалят от интернет. Във всички останали семейства децата гледат филми или друго съдържание на компютър или телевизор.

MP3 плейърите изглежда вече не са на мода. Никое от децата няма такова устройство и всички слушат музика предимно на своите смартфони и лаптопи. Някои обичат да гледат музикални канали по телевизията.

Таблица 2: Устройства, притежавани от деца под осем години

Вид устройство	BG01	BG02	BG03	BG04	BG05	BG06	BG07	BG08	BG09	BG10
Телевизор										
Компютър										
Лаптоп						X				
Таблет	X	X		X				X	X	
Смартфон		X			X	X				
Мобилен телефон			X							
MP3 плейър										
DVD плейър										
Игрова конзола		X								

Таблетите и смартфоните са любимите устройства на децата. Част от обяснението е, че тези предмети най-често се считат за персонална собственост на децата, докато настолните компютри, лаптопите и телевизорите, които също се използват често, принадлежат на цялото семейство. Таблетите и смартфоните са по-персонализирани и настройките им са направени по начин, който най-добре пасва на предпочитанията и нуждите на детето. Любимите приложения, игри и филми са винаги на разположение и лесни за ползване и включване. Някои деца също посочват, че таблетът е скъпа вещ и това го прави по-ценен от останалите им играчки или устройства. *„Таблетът е много по-скъп от PlayStation. Мога да спестя пари и да си купя PlayStation, но таблетът струва пет пъти повече“* (BG02b7).

За децата, които не притежават или имат ограничен достъп до таблет или смартфон (принадлежащи на техен родител или брат/сестра), любимото устройство е лаптоп или компютър. В семействата, които имат и лаптоп и компютър, предпочитаното устройство е лаптопът, тъй като обикновено е по-нов и с много по-добри технически възможности – *„По-интересен е и е по-моцнен“* (BG06g8).

Макар децата да гледат телевизия всеки ден, нито едно дете не посочва това устройство като любимо. Това не е изненадващо, имайки предвид, че гледането на телевизия е предимно пасивна дейност, с която не може да се взаимодейства. Този традиционен подход към телевизията се променя с навлизането на смарт телевизорите, но към момента малко български домове притежават такива. В семействата, имащи смарт телевизор, децата обикновено са технически по-запознати с устройството от родителите си и често пъти те първи се научават как да записват, гледат и повтарят филми и предавания. Въпреки това, тези характеристики не са достатъчни за превръщането на телевизора в любимо устройство за децата.

Почти всички деца ползват устройствата само за забавление. Това важи особено за децата от семейства с по-ниски доходи. От друга страна, в тези семейства родителите споделят и за значителни ползи от употребата на дигитални устройства. Всички деца обичат да играят игри – най-вече на смартфони, планшети и компютър/лаптоп и по-малко на игрови конзоли. Любимите игри са Ice Queen и Sonic Dash (BG01g6), SoulCalibur и игрите, в които се бият роботи (BG02b7), Avatar, Agar.io и Temple Run (BG03b7), Minecraft (BG04g7, BG04b7, BG09b7), различни версии на My Talking Cat (BG06g8),

Grand Theft Auto и различни бойни игри (BG07g6), FIFA (BG09b7, BG10b8), както и различни аркадни игри и игри със стрелба (BG10b8).

Децата най-често играят сами, но често играят и с братята/сестрите или родителите си (обикновено с бащите). *„Ние сме си геймъри по принцип. Играем футбол заедно – играем FIFA“* (BG09f28). Изглежда, че игрите с повече участници са нещо, което децата започват да оценяват след определена възраст. Това споделят по-голям/а брат/сестра с разочарование: *„Попитам брат си дали иска да играем един срещу друг многократно, но той не беше заинтересован“* (BG03b10).

Също толкова популярен начин за прекарване на свободното време е гледането на филми, анимации, телевизионни сериали или видео клипове. Компютрите и лаптопите са предпочитаните устройства за това занимание, а алтернативата са смартфоните, ако компютъра не е на разположение (обикновено когато се ползва от родител или по-голям брат или сестра). Макар гледането на телевизия да се случва ежедневно, устройствата с връзка към интернет са по-популярни, защото децата могат да избират какво искат да гледат на тях. По същата причина детето в едно от семействата, което посочи, че има DVD плейър, предпочита да гледа любимите си предавания и филми на него, а не по телевизията.

Любимият телевизионен канал на повечето деца е Cartoon Network, следван от други детски канали (Disney Channel, Super 8) и документални канали като Discovery и National Geographic. Последните са най-често гледани в компанията на единия или двамата родители. Всички родители са твърдо против Cartoon Network, като казват, че програмата на този канал е пълна с насилие и неподходящ за малчугани език. Някои родители са се замисляли дали да не блокират канала, докато други са се опитвали да откажат децата си от гледането му без изрични забрани.

Децата също гледат реклами и посещават интернет магазини. Понякога тези материали и сайтове са свързани с техни хобита, като например онлайн магазинът на ЛЕГО, но понякога разглеждат просто случайни неща от целия свят. Родителите споделят, че децата са силно повлияни от различните видове реклами, което поставя майките и бащите под голям натиск да купят рекламирания продукт. Това илюстрира и фактът, че в голяма част от домовете на семействата имаше играчки от най-новите рекламни кампании в супермаркетите.

Почти всички деца обичат да слушат музика и да гледат музикални клипове в YouTube и Vbox7. Любимите им устройства за тази дейност са смартфоните и лаптопите.

Технологиите се ползват рядко за нещо, различно от забавление. **Седем деца ги ползват за комуникация.** Някои ползват Viber, а тези, които нямат смартфон, ползват Скайп, особено за комуникиране с роднини, които не живеят в техния град. Докато баща му е работил в чужбина в продължение на няколко месеца, BG09b7 използвал Скайп, за да говори с него. Тъй като майка му не знае как да работи със Скайп, момчето е било отговорно за провеждането на разговорите.

Три деца обичат да взимат телефоните на родителите си и да **звънят или пращат съобщения, съдържащи предимно емотикони, на хората от списъка с контакти, които познават.** *„Когато реши да праща емотикони, не ме предупреждава – избира си жертва и започва да спама. Но е до ограничен кръг от хора. Понякога и пише. Има някои автоматични текстове или автоматично се предлагат думи за изписване. Такива съобщения праща“* (BG07m42).

Шест деца имат Фейсбук профил, въпреки че това е явно нарушаване на изискванията на социалната мрежа за минималната възраст на регистриралите се (тринадесет години). В повечето случаи, Фейсбук профилите на децата на седем/осем години са били направени от родителите им или по-големите братя/сестри с разрешението на родителите. Едно момче (BG09b7) е създал собствен Фейсбук профил, след като се е научил как от по-големи свои приятели. Имайки предвид факта, че в пет от шестте случая родителите са направили Фейсбук профила на децата си, не е изненадващо, че те не виждат нищо нередно в нарушаването на правилата. Повечето обясняват това си разбиране с факта, че много деца имат профили и при липса на такъв профил, **тяхното дете би се чувствало социално изолирано.** Тези родители подчертават, че са приятели на децата си във Фейсбук, знаят техните пароли, одобряват поканите за приятелство и следят какво правят малките във Фейсбук. *„Учим се да сме приятели и да си*

споделяме, иначе няма как по-друг начин да се разбираме. Нейни съученици крият втори или трети профил във Фейсбук, пишат си с непознати, затова много коментираме тези неща“ (BG08m35).

Тъй като те още не могат да пишат и да четат добре, повечето деца ползват Фейсбук предимно за публикуване на снимки, направени с техния таблет или смартфон, или за играене с приятели.

На тази възраст децата са предимно **консуматори на съдържание, но до известна степен са и създатели**. Правенето на снимки и видео е сред любимите занимания на всички деца.

Те правят снимки на почти всичко около себе си – на тях самите, на семействата си, приятелите, играчките. Понякога те правят видео, на които си играят с близки и приятели, или имитират изпълнение на театрална или концертна сцена. Едно момиче има играчка шпионски часовник, с който може да записва звуци и видео. Тя харесва да го носи в детската градина. „Как пеят, как се карат, как бели правят – всичко беше заснела. Включва си го на ръката и си ходи и снима – как спят, как ги слагат да спят“ (BG04f48).

Половината от децата на интервюираните семейства могат да бъдат класифицирани като потребители на мрежата с базови познания, а останалата част като независими потребители. Тези, които са по-уверени и казват, че могат да ползват всички (или почти всички) устройства самостоятелно, са започнали да ги ползват между четири и шест годишна възраст и са се учили от по-голям брат/сестра или родител(и). По-малките братя/сестри на същите тези деца практически са били родени в дигитална среда и ползват дигитални устройства от преди да са имали навършени три години. В някои случаи, техните способности за работа с устройства са равни на тези на братята и сестрите им, които са с няколко години по-големи.

Таблица 3: Дигиталните умения на децата

	BG01g6	BG02b7	BG03b7	BG04b7	BG05g7	BG06g8	BG07g6	BG08g7	BG09b7	BG10b8
Включване, изключване на устройствата		X	X	X	X	X	X	X	X	X
Играене на запаметени игри	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Търсене и игра на игри онлайн			X		X		X		X	
Пускане на музика и клипове, запаметени на устройството	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Пускане на музика и клипове в мрежата		X	X	X	X	X	X		X	
Търсене на информация с търсачка		X	X		X			X	X	
Създаване на дигитално съдържание (снимки, рисунки, други)			X	X	X	X	X		X	
Редактиране на съдържание			X			X				
Сваляне и запамятаване на съдържание		X	X	X	X	X	X		X	
Комуникация с други хора в мрежата		X	X		X		X		X	
Споделяне на съдържание			X		X	X	X		X	
Може да назове и ползва популярни приложения		X		X						
Ползва социални мрежи		X		X	X	X			X	X
Защита на устройствата										
Решаване на проблеми										

Всички деца, които имат таблет, могат да го включват и изключват, да пускат аудио и видео файлове, запаметени на устройството, както и да правят снимки. Някои деца, които имат по-развити дигитални умения, могат да редактират, публикуват и споделят съдържанието, което правят. „Обичам да инсталирам приложения за редактиране и подобряване на снимки“ (BG06g8).

Родителите на децата, които са в предучилищна възраст, споделят, **че децата им са прекалено малки, за да използват дигиталните технологии за учене.** На тази възраст те трябва първо да се научат да пишат на ръка, вместо на устройство. Някои казват, че технологиите нямат образователна стойност за децата на тази възраст (BG01m40), докато други добавят, че децата не могат да разбират информация, която не е подходяща за тяхната възраст, така че просто я игнорират или взимат за даденост (BG04f48). Един баща на дете във втори клас каза, че децата трябва да учат само в училище, а въщи да си играят и да си почиват. „Не. Няма какво за ползва компютъра за образованието? Той учи в училището, не го занимавам с тези неща въщи“ (BG09f28).

3.2. Как гледат различните членове на семейството на дигиталните технологии?

Децата обичат устройствата си, защото те са „готини и могат да играят любимите си игри“ (BG01g6). **Те разграничават устройствата, които считат за собствени и тези, които принадлежат на семейството или на определени членове на семейството.** В последния случай, те изглеждат по-загрижени за семейните правила за употреба на устройства и ги спазват по-стриктно. Например, когато BG03b7 и по-големият му брат използват семейния лаптоп, те винаги отварят нов прозорец в браузъра, за да не прекъснат търсенето или написаното от друг член на семейството. На BG07g6 ѝ е позволено да инсталира игри на смартфона на майка си и да играе на тях при условие, което тя следва стриктно, винаги когато инсталира игра да трие една от старите игри, за да освободи достатъчно място в паметта на телефона.

Повечето **родители имат позитивно мнение за интернет технологиите**, но в същото време са наясно с безбройните рискове и опасности, свързани с употребата им. Технологиите са се превърнали в основна част от живота в модерния свят и **ако на децата се отнеме възможността да ги ползват активно и да се учат, те ще изостанат и ще се чувстват изолирани.**

Технологиите насърчават любопитството и желанието за учене на децата. Те започват да четат и пишат (на ръка и на устройство) по-рано, подобряват двигателните си умения, развиват въображението си, учат думи на английски (за да могат да разбират игрите, които играят). BG05m39 казва, че дъщеря ѝ е научила много за агрикултура и е усвоила английските думички за плодове и зеленчуци, играейки FarmVille във Фейсбук. Играта също е развила нейните умения да решава сложни проблеми и нейното търпение.

Технологиите помагат и на родителите, които понякога ги ползват като „детегледачки“. Докато децата играят някоя игра или гледат филм, родителите имат възможността да довършат задачите си или да си починат. Също така, интернет е безкраен източник на информация и родителите често се допитват до него, когато търсят идеи за споделени дейности, планове за празниците, домашните на децата и много други дейности.

Много родители са загрижени, че технологиите, особено ако тяхната употреба стане прекалена, представляват риск за здравето на децата. Те могат да навредят на очите, да причинят умора, да изнервят децата и да ги направят по-раздразнителни. Множество игри, които играят, или филми, които гледат, стресират и плашат децата. Някои от тях имат проблеми с повтарящи се кошмари, причинени от виждането на нещо притеснително. Някои родители споделят, че прекалената употреба на технологиите изолира членовете на семейството едни от други (BG01m40).

Друго притеснение идва от повишаващото се ниво на реклами и консуматорство, които се наблюдават в множество онлайн услуги. Някои родители се опитват да научат децата си да бъдат критични към рекламите, които виждат по телевизията и особено тези в интернет, тъй като много от тях са

подвеждащи. BG06f40 опитва да учи децата си да оценяват информацията и да взимат решения само след като внимателно са разгледали и други източници на информация.

Излагането на неподходящо или вредно съдържание за деца не се смята за значим риск на тази възраст, защото децата рядко разглеждат непознати територии онлайн. Според родителите, децата ползват само сайтове и приложения, които са им познати и които са проверени и инсталирани от родителите им. Много от децата не могат да четат и пишат достатъчно добре, за да сърфират в интернет. Родителите са наясно, че в близкото бъдеще това ще се промени драстично и повечето казват, че **когато времето настъпи, те ще проведат отворен и подробен разговор с децата си за онлайн рисковете** и начините за справяне с тях. Въпреки това стана ясно, че децата с лекота получават достъп до приложения като Фейсбук, Messenger и Инстаграм, без родителите им да са наясно с това и често да се натъкват на неподходящи клипове в YouTube.

Някои родители вече са водили разговори за рисковете за безопасността в интернет с по-големите си деца и вярват, че по-малките трябва също да се учат от тях. Най-големите притеснения са контакта със злонамерени непознати и попадането на насилствено или порнографско съдържание. Една майка се притеснява, че в близкото бъдеще синът ѝ може да се изкуши да вземе кредитната ѝ карта, за да си купи платени игри или приложения за таблета (BG02m36).

Натискът от връстниците и лошите дейности, като например тормоза, никога не са били споменавани и никой родител не е обсъждал с детето си нетикет или друг социален аспект на употребата на интернет. Всички родители са недоволни от качеството на телевизионните канали за деца, като Cartoon Network поема най-голяма част от критиките, най-вече заради неприличния език и насилие.

3.3. Как родителите регулират употребата на онлайн технологии на децата си?

Никой от родителите не мисли, че дигиталните технологии са вредни за децата и че децата трябва да бъдат държани далеч от тях. Както казаха някои родители (BG04f48, BG06f40), ако нещо бива забранено на децата, те ще бъдат още по-изкушени да го пробват и в един момент ще намерят начин да заобиколят забраните на родителите си. По тази причина, по-добре е децата да получават каквото искат и отворено да бъде разговаряно с тях за всички потенциални плюсове и минуси.

В някои семейства има забрани, ограничаващи свободния достъп до интернет и на децата не се разрешава да ползват приложения или съдържание, което не е одобрено или свалено от родител.

В никое семейство няма стриктни, ясно дефинирани правила за употребата на технологии от децата. Повечето разчитат на **активен, но същевременно либерален родителски контрол**, като се опитват да предоставят на децата си положителен пример и модел на поведение, който те да следват. Честният и открит разговор е най-добрият начин да се защитят децата от потенциална вредна или неподходяща употреба. Една майка (BG05m39) сподели, че според нея **децата трябва да се научат на самоконтрол**, вместо да бъдат командвани от родителите си. Няколко родителя споделят тази гледна точка и изглежда доста от децата възприемат този подход много сериозно. BG08g7, например, навива аларма, която да ѝ напомни, че времето ѝ пред екрана е изтекло.

Въпреки това, има няколко правила, които се наблюдават в по-голямата част от семействата. Най-честото правило е **ограничаването на времето пред екрана до един или два часа на ден** (то може да нарасне през уикенда или когато времето е лошо и децата не могат да си играят навън). Често, употребата на технологии зависи от някои условия, като например довършването на домашно или друг училищен ангажимент.

Някои родители позволяват на децата си да прекарват повече време пред екрана, ако децата използват устройствата или интернет за учене (BG03m33).

Друго често прилагано правило гласи, че **устройството не може да бъде изнасяно извън дома**, тъй като играта с него в компанията на други деца значително повишава риска устройството да бъде повредено или загубено. Разбира се, не всички родители прилагат това правило. Например, BG02m36

позволява на сина си да взема таблета със себе си когато играе пред блока. По този начин тя се чувства сигурна, че детето ще стои близо до блока през цялото време, тъй като така той успява да се свърже с Wi-Fi сигнала от техния апартамент.

Някои семейства забраняват употребата на устройства в случаи, като например по време на хранене или когато имат гости. Това правило принципно важи за всичките членове на семейството, макар някои родители да признават, че самите те не винаги го следват, като така дават неподходящ пример на децата си.

Само едно семейство (BG04) споделя, че има **инсталирани програми за родителски контрол на устройствата, които децата ползват** (таблет, лаптоп, смартфон). Един баща (родителите са разделени, така че не живее с нея и дъщеря си) е инсталирал специален софтуер на смартфона на дъщеря си (BG05g7), което му позволява от разстояние да контролира комуникациите ѝ и дейността ѝ онлайн.

Когато децата не са послушни или направят нещо лошо, родителите им забраняват да гледат телевизия и да ползват устройства. Макар забраната на употреба да е често срещана санкция, награждаването на децата с допълнително време пред екрана не е считано за подходящ образователен метод и се прилага рядко.

Много семейства разчитат на помощта на баби и дядовци, които се грижат за децата след училище, докато родителите свършат работа. Въпреки че са много благодарни за тяхната помощ, много родители отбелязват, че бабите и дядовците позволяват на децата да гледат прекалено много телевизия и играят много игри на устройствата си. В повече от половината от случаите, децата от интервюираните семейства са получавали едно или повече устройства като подарък от близките си (баби, дядовци, лели, разделени родители).

3.4. Каква роля играят нови (дигитални) технологии в живота на децата и родителите?

Онлайн технологиите заемат много важна роля в живота на децата и родителите, които интервюирахме. С много малко изключения, родителите ползват дигиталните устройства и интернет в работата си, а практически всички ги ползват вкъщи за развлечения и комуникация. Всички деца са много активни потребители на технологиите, макар дигиталните им умения да варират сериозно.

Децата на тази възраст приемат дигиталния свят за даденост. Те знаят, че игрите, които обичат, музиката, която слушат и филмите, които харесват, са „там“ и знаят какво трябва да направят, за да ги достигнат (да включат устройството си и да кликнат върху правилната иконка). Те могат да различават и между онлайн съдържание и съдържание, запазено на устройството им. Основната разлика между двете, според тях, е, че за да достигнеш това в интернет трябва Wi-Fi сигнал, а за запазеното на устройството – не.

Повечето деца имат силна емоционална привързаност към устройствата си. Изглежда, че това е свързано с начина, по който родителите им обясняват стойността на тези устройства, основно подчертавайки тяхната цена. Други родители пък умишлено не придават важност на устройствата, за да не гледат децата на тях като на много ценни. В тези семейства децата показват най-малка привързаност към тях.

В същото време, макар устройствата да са важни и много популярни „играчки“, те не са незаменими. Няколко от интервюираните деца са имали таблет или смартфон в миналото, но след като устройствата са се повредили или счупили и след като е минал началният период на тъга, децата са приели новата ситуация и бързо са намерили други интереси.

Дигиталните забавления са добавки към, а не заместители, на „класическите“ детски игри. Децата продължават да си играят навън, да си играят с играчки, да рисуват и да правят неща от хартия и пластилин, да карат колела. Ако им бъдат предоставени активни и атрактивни алтернативи, децата лесно могат да забравят за дигиталните устройства за дълги периоди от време. Въпреки това, когато устройството се появи, то лесно може да привлече пълното им внимание. Например, някои родители

споменават, че децата могат да си играят съвсем спокойно с приятелите си в парка или на площадката до момента, в който някое дете не донесе смартфон или таблет. Тогава всички деца престават да си играят, формират кръг около детето с устройството и го/я наблюдават как играе, като коментират и дават предложения за играта.

Също така си личеше, че децата усвояват знания и умения от дигиталния свят. Много от тях имитират любимите си герои. Понякога, родителите гледат на това като на полза, например когато децата разширяват репертоара си на игри или развият някой свой талант. От друга страна, децата често имитират агресивно поведение или повтарят обиди, които са чули в някой филм.

Както с много други аспекти на живота на най-малките деца, любопитството е основен фактор в тяхното разбиране на дигиталните технологии. Преди да получат собствено устройство, таблетите, смартфоните и лаптопите пробуждат голямо разнообразие от емоции у децата, които варират от вълнение до завист. Някои деца, които не са имали достъп до такова устройство, биват привлечени към таблетите и смартфоните на другите деца като с магнит. Когато същите тези деца получат собствени устройства, тяхното любопитство се задоволява и дигиталното устройство се превръща в поредната играчка.

Родителите гледат на технологията като на нещо, което е предимно позитивно – тя пробужда креативността на децата и развива тяхното въображение. Тя, също така, разширява социалния кръг на децата и им помага да поддържат връзка с важните хора, които живеят на друго място (разделени родители, роднини и приятели). Дори родителите, които имат негативно мнение за интернет и са загрижени за различните рискове за децата в мрежата, казват, че дигиталните технологии са основна част от днешния свят и че никой не може да е част от обществото без да ги ползва. Днес интернет е много важен за ученето и образованието и в по-късен момент, децата не биха могли да си намерят работа, ако нямат необходимите умения с дигиталните технологии.

Въпреки притесненията си, повечето родители не са разговаряли с децата си за рисковете и опасностите в интернет, защото смятат, че децата са прекалено малки за такива дискусии и докато пораснат техните онлайн дейности са ограничени и не „стъпват“ в опасна територия онлайн.

Родителите отбелязват, че технологиите могат да се отразят зле на семейните връзки и комуникация, ако се ползват без лимит и контрол. Когато се ползват с мярка и по позитивен начин, те могат да имат обратен ефект и да свържат членовете на семейството, които могат да намерят сходни интереси и дейности в дигиталното пространство.

Технологията обикновено е много полезен и удобен инструмент за родителите. Интернет е безкраен ресурс от информация и родителите се допитват до него по редица въпроси – образование, грижа за здравето, забавление, начини за прекарване на свободното време, пазаруване. Много родители често ползват устройствата като „детегледачки“ – когато не могат да обърнат внимание на децата си, те включват телевизора или лаптопа, или им дават таблет или телефон, за да са заети с нещо. Повечето родители са наясно с проблемите на този подход и бързо добавят, че това не се случва много често.

Всички родители признаха, че имат нужда от повече информация относно това как по-добре да регулират употребата на технологии на децата си, как да създадат ефективен баланс между дейностите в мрежата и тези извън нея и как по-добре да защитят децата си от рискове в интернет. Много родители бяха заинтересовани от дългосрочните проблеми, възникващи с употребата на дигитални устройства и поискаха да получат този доклад, щом бъде завършен. Те споделят, че информацията по тази тема е оскъдна и показват готовност да спазват препоръки по темата, ако такива са им достъпни.

3.5. Изненадващи резултати

Един от най-изненадващите резултати бе, че шест от десетте интервюирани деца на възраст между шест и седем години имат Фейсбук профил. Родителите, които в повечето случаи са създали профилите им, обясниха, че повечето от връстниците на малчуганите (в предучилищна или първи клас) имат профили във Фейсбук и по тази причина техните деца биха били изолирани и не биха се вписали в групата, ако нямат собствена регистрация. Всички родители подчертаха, че са наясно с потенциалните рискове и са

се погрижили за безопасността на децата си, която гарантират с редовно следене на дейността им в социалната мрежа. Интервютата показаха, че това следене не е толкова обстойно, колкото някои от родителите твърдят. Когато го попитахме колко приятели във Фейсбук има седем годишният му син, един баща отговори, че са около 60. Момчето, от друга страна, с гордост призна, че има над 100 приятеля.

Макар повечето профили да са създадени от родители, има едно изключение – в семейство BG10. Родителите били строго против Фейсбук, описвайки го като крайно неподходящ за малки деца. Говорейки за онлайн дейностите на сина им, те наблегнаха на това, че младежът ползва компютъра само за добри цели – да играе игри, да слуша музика, да гледа анимационни филмчета, без да влиза в други сайтове и Фейсбук (BG10m25). Оказа се, че синът им има Фейсбук профил, който е бил създаден от негов приятел (седем годишен).

Друг изненадващ резултат бе, че въпреки широкото разпространение на онлайн технологии в живота на децата, техните учители и възпитатели почти не обръщат внимание на употребата на тези устройства. Те или позволяват на децата безконтролна употреба на дигиталните устройства в училище/детската градина, или я забраняват категорично (с умерен успех). Въпреки че в повечето образователни институции Wi-Fi връзка е налична, дигиталната грамотност не е засегната в учебната програма. Училищата също така на обсъждат с родители въпросите за положителната и безопасна употреба на интернет от децата.

Изненадващо е и че родителите не насърчават умишлено позитивната и креативна употреба на технологиите. Повечето от тях вярват, че техническите умения за работа с технологиите е достатъчна за превръщането на децата в експерти, които нямат нужда от напътствия. Може би това произлиза от факта, че самите родители не използват дигиталните технологии креативно. В семействата, в които родителите работят в IT сектора, децата получават напътствия и са насърчавани да кодират или да ползват Photoshop. Само едно семейство сподели, че са опитвали умишлено да използват образователни приложения, които са били фабрично инсталирани на устройството, но децата бързо са се отегчили от тях.

Родителите не показват разбиране на социално-икономическите усложнения от употребата на интернет технологиите. Освен заплахите от педофили или други злонамерени непознати, родителите не гледат на контактите в интернет като на рискови. Никой от тях не споменава проблемни ситуации, включващи връстниците на децата им, като например тормоз. Това обикновено се дължи на ограничената ранна употреба на устройствата като уреди за комуникация. Въпреки това, тази тенденция все пак е изненадваща, макар в много от семействата да има по-голям(а) брат/сестра, а за много от тийнейджърите онлайн тормозът е често срещан проблем в интернет.

4. Методология

4.1. Процедура

Проучването бе базирано на насоките и етичните норми, дефинирани в споразуменията с Joint Research Center и донора на проекта. Спазени бяха и вътрешните правила на организациите, осъществяващи проекта (Фондация „Приложни изследвания и комуникации“ и Асоциация Родители), особено правилата за работа с деца и непълнолетни.

Екипът се състоеше от трима опитни експерта. По време на всяко посещение, само двама от тях присъстваха на място. Всички разговори с деца бяха проведени от един и същ интервюиращ (психолог), докато интервютата с родителите бяха разделени между другите двама интервюиращи (психолог и социален антрополог).

Всички семейства, взели участие в проучването, бяха посетени в домовете им. Визитите траеха между час и половина и малко повече от два часа. Експертите проведоха количествени полу-структурирани интервюта с единия или и двамата родители, докато интервюта с децата включваха различни игри и интерактивни дейности, които целяха да привлекат вниманието на детето и да го/я държат концентриран(а) върху темата. Понякога само децата от целевата група (шест-седем годишни) присъстваха на интервюто, докато в някои случаи по-големи или по-малки братя/сестри също бяха там и участваха в проучването до известна степен.

Всички визити следваха една и съща структура. В началото, интервюиращите представиха себе си и организацията си, след което представяха целта на проучването. Те уверяваха семействата, че информацията, която предоставят, ще бъде използвана стриктно само за целите на проучването, а имената им и всяка друга персонална информация няма да бъдат използвани. На семействата бе напомнено, че могат да откажат да отговорят на който и да е въпрос и могат да прекъснат интервюто или да поискат почивка във всеки един момент. Трите формуляра за съгласие (съгласие от родителите да бъдат интервюирани, съгласия от децата да бъдат интервюирани и съгласие на родителите детето им да бъде интервюирано) бяха обяснени и дадени на родителите и децата за подпис. След това се провеждаше упражнението за разчупване на леда със семейството и след неговото завършване, двете „групи“ се разделяха. Единият интервюиращ отиваше в стаята на детето с нея/него/тях, докато другият интервюиращ оставаше с родителя/родителите. След час-час и половина, интервютата завършваха и всички участници се събираха за финалната част.

4.2. Подбор на участници

Проучването включи десет семейства от София. Седем от тях са от по-нисък социален и икономически клас, едно семейство е със среден доход, а останалите две са със по-високия. В три семейства, интервюираното дете е единствено, в две семейства има две деца, а в останалите пет има по три. Етноса на осем от семействата е български, а на останалите две – ромски.

В унисон с изискванията за подбор на Joint Research Center, интервюираните деца бяха между шест и седем годишна възраст и всички са активни потребители на дигиталните технологии.

Всички семейства бяха наградени за участието си в интервютата. Родителите получиха ваучер за пазаруване във верига супермаркети, а децата получиха торба с подаръци (информационни и образователни материали от Националния център за безопасен интернет, играчки, USB).

Семействата бяха подбрани с помощта на училища и неправителствени организации, с които Националният център за безопасен интернет си е сътрудничил през годините. Като цяло, намирането на семейства, които искат да се включат в проучването, не би трябвало да представлява проблем. Въпреки това, стриктните и строго определени изисквания на проекта направиха подбора предизвикателна задача. Още повече, няколко семейства пасваха на предвидения профил, но не можеха да намерят време, което да устройва всички членове на семейството. Няколко други семейства не желаеха да допуснат

интервюиращите в дома си и бяха съгласни единствено на интервю, проведено някъде другаде (например в офиса на интервюиращите).

4.3. Семействата

Семеен код	Индивидуален код	Семеен приход(*)	Етнос(**)	Пол	Възраст	Клас / най-висока степен на образование
BG01	BG01f40	Нисък	Български	М	40	Университет
BG01	BG01m40	Нисък	Български	Ж	40	Университет
BG01	BG01g6	Нисък	Български	Ж	6	Предучилищна
BG02	BG02m36	Нисък	Български	Ж	36	Университет
BG02	BG02b7	Нисък	Български	М	7	Предучилищна
BG03	BG03f40	Нисък	Български	М	40	(няма информация)
BG03	BG03m33	Нисък	Български	Ж	33	Гимназия
BG03	BG03b10	Нисък	Български	М	10	Начално училище – трети клас
BG03	BG03b7	Нисък	Български	М	7	Начално училище – първи клас
BG03	BG03g1	Нисък	Български	Ж	1	/
BG04	BG04f48	Висок	Български	М	48	(няма информация)
BG04	BG04m40	Висок	Български	Ж	40	Университет
BG04	BG04g7	Висок	Български	Ж	7	Предучилищна
BG04	BG04b7	Висок	Български	М	7	Предучилищна
BG04	BG04b3	Висок	Български	М	3	Детска градина
BG05	BG05m39	Нисък	Български	Ж	39	Университет
BG05	BG05g7	Нисък	Български	Ж	7	Начално училище – първи клас
BG06	BG06f40	Среден	Български	М	40	(няма информация)
BG06	BG06m39	Среден	Български	Ж	39	Университет
BG06	BG06g13	Среден	Български	Ж	13	Гимназия
BG06	BG06g8	Среден	Български	Ж	8	Начално училище – втори клас
BG06	BG06b5	Среден	Български	М	5	Детска градина
BG07	BG07m42	Висок	Български	Ж	42	Университет
BG07	BG07b11	Висок	Български	М	11	Начално училище – пети клас
BG07	BG07b9	Висок	Български	М	9	Начално училище – трети клас
BG07	BG07g6	Висок	Български	Ж	6	Предучилищна
BG08	BG08f35	Нисък	Български	М	35	(няма информация)
BG08	BG08m35	Нисък	Български	Ж	35	Университет
BG08	BG08g13	Нисък	Български	Ж	13	Гимназия
BG08	BG08g7	Нисък	Български	Ж	7	Начално училище – първи клас
BG08	BG08b5	Нисък	Български	М	5	Детска градина
BG09	BG09f28	Нисък	Ром	М	28	Основно
BG09	BG09m25	Нисък	Ром	Ж	25	Основно
BG09	BG09b7	Нисък	Ром	М	7	Начално училище – втори клас
BG09	BG09g3	Нисък	Ром	Ж	3	Детска градина
BG10	BG10f30	Нисък	Ром	М	30	Основно
BG10	BG10m25	Нисък	Ром	Ж	25	Основно
BG10	BG10b8	Нисък	Ром	М	8	Начално училище – втори клас
BG10	BG10b5	Нисък	Ром	М	5	Детска градина

(*) Информация, предоставена от родителите

(**) Преценка на изследователите

4.4. Провеждане на интервюта

Преди провеждането на интервюта, експертите се свързаха със семействата по телефона и им обясниха целите на проучването. След като изрази своя интерес и съгласие, родителите предоставиха основна информация за себе си, децата си и употребата си на дигитални технологии. По този начин, експертите провериха дали семействата се вписват в критериите на проучването и, ако да, се разбраха за подходяща дата и време, в които да се проведе визитата.

Фактът, че всички семейства бяха предварително информирани за темата и продължителността на визитата и се съгласиха да участват, значително улесни процеса и интервюиращите бяха очаквани и приети топло в домовете на семействата.

Всички интервюта следваха идентична структура. В началото, интервюиращите представиха себе си и организацията си, след което обясниха целта на проучването. Те увериха семействата, че информацията, която предоставят, ще бъде използвана стриктно само за целите на проучването и че членовете на семейството ще останат в анонимност, тъй като имената им и всяка друга персонална информация ще останат неопомнати. На семействата бе напомнено, че могат да откажат да отговорят на който и да е въпрос и могат да прекъснат интервюто или да поискат почивка във всеки един момент.

Експертите питаха семействата дали са съгласни интервюто да бъде записано и обясниха, че записът е необходим за проучването. Само един родител отказа и в този случай интервюиращият води внимателни записки по време на интервюто. Във всички останали случаи записващото устройство бе включено и интервюта бяха записвани.

След това, формулярите за съгласие бяха обяснени и предадени на родителите, които ги прочитаха. Специално внимание бе обърнато, с помощта на родителите, да се обясни значението на тези формуляри на децата. След като това бе завършено, децата и родителите ги подписваха.

Основната част на интервюто започваше с дейност за разчупване на леда, в която участваха всички членове на семейството. Поставайки карти с илюстрации, представящи различни дейности, върху времева линия, детето (с помощта на родител/брат/сестра) споделяше с интервюиращите какво той/тя прави в един типичен ден. Повечето деца знаеха как да определят часа по часовник със стрелки, но някои от тях споделиха, че нямат такива часовници въобще, а само дигитални такива. Родителите бяха много активни в упражнението и често помагаша на децата да се сетят коя дейност правят в дадено време от деня. На няколко пъти неща, споделени по време на упражнението, изненадаха родителите. Например, BG04f48 бе неприятно изненадан когато научи, че децата гледат телевизия в предучилищната.

След разчупването на леда, „двете групи“ се разделяха. Единият интервюиращ оставаше с родителя/родителите и провеждаше полу-структурирано интервю с него/нея/тях. Другият интервюиращ отиваше с детето (в повечето случаи в присъствието на брат/сестра) в нейната/неговата стая за интервю, по време на което наблюдаваше и как детето ползва дигиталните технологии. В някои случаи, братът/сестрата активно участваше в интервюто, в други случаи те излизаха от стаята и се връщаха в по-късен момент (без да прекъсват значително интервюто), а в трети случаи, те бързо губеха интерес и не се връщаха в стаята. Присъствието на по-голям(а) брат/сестра често беше от значение, защото той/тя напътстваше по-малкото дете и предоставяше важна информация, особено за тяхната собствена роля в дигиталното образование на по-малкия/малката си брат/сестра. В контраст с това, присъствието на по-малък(а) брат или сестра бе по-скоро възпрепятстващо, макар отново да бе важно да се проследи как три-четири годишно дете имитира и се учи на дигитални умения от своя(та) бабка/кака. Не е изненадващо, че колкото повече бяха децата и колкото по-дълго продължаваше интервюто, толкова по-трудно бе провеждането му.

Интервюта с двама родители също бяха по-дълги от тези с един родител. В повечето разговори с участието и на двамата, бащите се налагаха като главните отговарящи, а майките допълваха. Обикновено майките бяха по-разговорливи относно проблеми, свързани с училището, образованието и дневната рутина на децата, докато бащите доминираха обсъждането на технологиите и дигиталните умения на децата. Нито една от темите или въпросите на интервюто не притесни или проблематизира интервюираните и те с радост ги обсъждаха. Нелегалното сваляне от интернет на съдържание, защитено с авторско право като филми, музика, програми и игри бе разглеждано като нещо нормално и всички интервюиращи признаха, че го правят без никакво колебание. Също така, фактът че са създали Фейсбук профил за своите седем годишни деца, което е явно нарушение на съществуващите правила, ни най-малко не притеснява родителите. Дори напротив, бащата на BG09b7, който сам е направил своя профил, бе горд, че сина му е „излъгал системата“ (BG09f28).

Интервютата бяха завършени за около час- час и половина, след което участниците отново се събираха за завършваща част, която се състоеше от няколко обобщаващи въпроса. Визитата приключи с частта, която предизвика най-голямо вълнение и радост сред децата: раздаването на подаръци. Интервюиращите изказваха благодарности на семействата. Повечето родители изразиха своя интерес към резултатите на проучването и им бе обещано копие от този доклад.

4.5. Записване

Интервюиращите използваха диктофони за записване на интервютата. Всичко, направено от децата по време на играта за разчупване на леда, подреждането на карти и другите интерактивни методи, използвани по време на интервюто, бе снимано със смартфон. Стаята на детето и дигиталните устройства, които той/тя ползва, също бяха снимани. По време на интервютата, експертите си водиха допълнителни записки в своите бележници, като отбелязваха специфични модели на поведение, описваха дома на семейството, неговата подредба и най-вече присъствието на предмети, използвани от децата (играчки, книги, устройства). Воденето на записки бе от основна важност по време на интервютата с децата. Експертът записваше всички свои наблюдения от действията на децата по време на игрите и ползването на устройства. Тя, също така, оценяваше уменията на детето и си водеше записки. Специално внимание бе обърнато на емоционалните отговори и невербалните реакции на детето по време на интервюто.

Всички семейства се съгласиха интервюто им да бъде записано, с изключение на една майка, която не се чувстваше удобно да говори пред записващо устройство. В нейния случай, интервюиращият си водеше обстойни записки на разговора. След интервютата, експертите обменяха впечатления, обсъждаха разговорите и сравняваха информацията, получена по време на разговорите с родителите и децата.

Всички интервюта с родители (освен едно, което не бе записано) бяха напълно транскрибирани. Интервютата с децата съдържат голям обем информация, която не е толкова релевантна (обяснение на различните игри, често разсейване) и вместо пълна транскрипция, за тях бяха направени подробни обобщения.

4.6. Анализ на данните

Всички интервюта бяха анализирани в съответствие с протокола за анализ и инструкциите, които той съдържа. След като интервютата бяха транскрибирани, те бяха изслушани наново и бяха нанесени корекции и допълнителни записки. Макар по-голямата част от интервютата с родителите да бяха транскрибирани дума по дума, някои части от разговора, които не са релевантни за осъществяването на проучването, бяха кратко обобщени. Както вече бе описано, интервютата с децата не бяха напълно транскрибирани, а бяха подробно описани.

Интервютата бяха анализирани по метода за критичен анализ на дискурса (Водак и Майер, 2001), който позволява да бъде установено специфичното съдържание и рамкирани темите на разговор. Анализът на транскрипциите и на аргументацията на отговарящите по определена тема ни позволи да разберем как интервюираните гледат на онлайн технологиите, какво място заемат те в семейството, как се ползват от децата и от възрастните, до колко последните са наясно с рисковете и възможностите онлайн, както и нивото на родителски контрол върху употребата на интернет на децата им. След анализа на всяко интервю, всички интервюта бяха сравнени и бе съставена матрица с прилики и разлики, което ни позволи да направим основни аналитични изводи.

4.7. Защо резултатите са такива?

Стратегията за подбор на участници имаше значителен ефект върху резултатите и те не могат да бъдат приемани като представителни за цяла България. Всички участващи семейства живеят в столицата

София, където броят на домакинства, които притежават дигитални устройства и имат достъп до интернет, е значително по-висок от този в провинцията. Например, информация от проучване от 2011 година показва, че в София 62.9% от домовете имат интернет, като 65.3% от тях имат компютър или лаптоп. В сравнение, националното ниво е 43.9% процента за интернет и 46.6 % за компютрите. В повечето малки градове, тези нива са около 30%, а в селата те са под 20% (NSI, 2001).

В София, където стандартът на живот е много по-висок от този в останалата част от страната, натискът от връстниците за притежание на дигитални устройства е много по-силен за децата и техните семейства. Въпреки че няма точна статистическа информация, различни проучвания, проведени от Националния център за безопасен интернет, потвърдени допълнително от представеното тук проучване, показват, че болшинството деца в София са станали активни дигитални потребители преди да навършат седем и много от тях имат собствени устройства (обикновено таблет или смартфон). Извън София, този дял със сигурност е по-малък.

Натискът от връстниците и страхът на родителите, че детето им ще се чувства изолирано ако той/тя няма или не ползва дигитални устройства, е ясно видим във всичките ни интервюта. Това е особено изненадващо, взимайки под предвид факта, че седем от участващите семейства са с нисък месечен доход. Въпреки това, всяко участващо семейство има по няколко устройства и отбелязва колко е важно техните деца да имат достъп и да развиват същите умения като връстниците си от по-заможни семейства.

По-голямата част от родителите, които взеха участие в това проучване, имат висше образование, което помага в обяснението на активното родителско участие и разрешението, което дават те на децата си за употреба на дигитални устройства. В двете семейства, в които родителите имаха само основно образование, имаше ярък контраст. Един баща, който е много активен дигитален потребител с напреднали дигитални умения, показва активен и насърчаващ подход към децата, докато в другото семейство, родителите бяха слабо активни потребители, които предпочитат пасивния и ограничаващ подход. Въпреки че тази извадка е много малка и недостатъчна за конкретни заключения, фактите показват, че родителският контрол зависи много повече от дигиталните умения и увереност при ползването на технологии на родителите, отколкото от тяхното образование.

По-разнообразни участници, включващи семейства от различни социално-икономически, етнически и културни профили, които живеят в различни части на страната, без съмнение биха довели до резултати, различни от представените в този доклад.

4.8. Какви методологични препоръки могат да се направят за бъдещи проучвания?

Представеното тук проучване се фокусира предимно на деца от семейства с нисък доход, заради по-голяма вероятност те да са изложени на по-големи рискове онлайн. За да се формулират препоръки и национални политики, трябва да бъде проведено по-мощно проучване, което да вземе в предвид нуждите и спецификите на различните групи.

Също така, резултатите на едно голямо Европейско, количествено изследване ще се комбинират добре с резултатите от национални качествени изследвания, тъй като проблемите, свързани с употребата на дигитални технологии от малки деца и влиянието ѝ върху семейния живот, са много сложни и биха били разяснени по-добре с помощта на различни методологии.

Бъдещи проучвания по темата трябва да изследват по по-систематичен начин дигиталната грамотност, която децата притежават и как уменията, идващи с нея, са свързани с възрастта, контрола на родителите, семейната обстановка и достъпа до технологии. Това би било много ценна информация, на която да се базират политики и практики, насочващи образователните реформи и други национални политики.

Продължителните проучвания трябва да засегнат въпроса за ефекта на дигиталните технологии върху различните аспекти на детското развитие, въпроса за дългосрочните рискове и ползи, както и съвети за родителски контрол, които да доведат до възможно най-добрите резултати.

5. Заключение

Този доклад представи резултатите на изследване, проведено в столицата на България – София. Изследването е част от проекта „Овластяване на децата в дигиталната ера чрез ранно развитие на дигитална грамотност), съфинансиран от Фондация ОАК. Проучването бе базирано на интервюта и наблюдения на десет семейства с деца на възраст между 6-7 години. Целта му бе да провери как малките деца взаимодействат с дигиталните технологии и как се справят в дигиталния свят. Проучването опита да предостави отговори на четири главни въпроса:

- Как децата под 8 години използват новите дигитални технологии?
- Как гледат различните членове на семейството на дигиталните технологии?
- Каква роля играят тези дигитални технологии (смартфони, таблети, компютри, видео игри, приложения и т.н.) в живота на децата и родителите (поотделно на всеки член и цялостно на семейството)?
- Как родителите контролират дейността в интернет (въкъщи и извън къщи) на своите деца? Стратегиите им конструктивни ли са, или са ограничаващи?

Проучването установи, че онлайн технологиите заемат основна роля в живота на малките деца и техните семейства. Докато навършат шест, децата от нашата група вече са редовни потребители на поне едно, а в повечето случаи няколко, дигитални устройства. На тази възраст те умеят да включват и изключват устройството, могат да намират и да отварят съдържанието, което ги интересува (музика, видео, игра), умеят да използват устройството за записване на видеоклип или правене на снимка, както и да я запаметяват. Повечето седемгодишни деца знаят как да свалят, инсталират и премахват файлове (най-често игри) от различните устройства (компютър или лаптоп, таблет, смартфон) и как да комуникират с други хора, използвайки Viber, Скайп или Фейсбук. Някои деца могат да обработват произведеното от тях съдържание (снимки, рисунки).

Като правило, децата с по-големи братя/сестри стават дигитални потребители две, три или четири години по-рано от техните батковци/каки. В някои семейства наблюдавахме деца на 3-4 годишна възраст, работещи уверено с таблет. Ранната дигитална активност е разглеждана от някои родители като нещо нормално и неизбежно, но е и причина за тревоги у други родители. И в двата случая, въпреки това, главните стратегии за регулиране изглеждат основани на ограничения на времето пред екрана и наблюдаване на дейностите на децата онлайн. Повечето родители не правят разлика между техническите умения и позитивна употреба и отделят малко, ако въобще го правят, усилия да окуражат и изградят дигиталната грамотност и критическо мислене у децата си. Макар всички деца от нашата група да знаеха как да си пуснат игра или филм, никой от тях не знаеше нищо за защита в интернет. Най-близката асоциация, която децата имаха с дигитална безопасност, беше, че устройствата не трябва да се изпускат или хвърлят, защото може да се счупят.

Това не означава, че родителите не са наясно или не са загрижени за множеството рискове, с които децата им могат да се сблъскат във виртуалното пространство. Някои родители, чиито по-големи деца са тийнейджъри, споделиха практически примери на някои неприятни ситуации, в които техните по-големи деца са попадали в интернет (порнография, екстремно насилие, онлайн тормоз между връстници). Те са разговаряли открито и конструктивно с тях за тези и други потенциални опасности в интернет, начините за тяхното избягване и стъпки, които да предприемат ако отново попаднат в такава ситуация. Въпреки това, родителите вярват, че 6-7 годишните деца са прекалено малки за такъв разговор и планират да го отложат за „когато му дойде времето“. Интервютата с децата, обаче, показаха, че тази възраст не само е подходяща, а е опасно близо до момента, в който ще е прекалено късно. Децата са изложени на множество рискове от момента, в който сложат устройството в ръцете си и единственият начин да ги предпазим е да развием дигиталната им грамотност, която да е комбинирана с развиването на технически умения.

Основни резултати

- 1 Дигиталните технологии са неотменна част от живота на децата и семействата, участвали в изследването. Дори семействата с най-ниски доходи имат поне по един телевизор и компютър. Повечето домакинства имат два или три телевизора, два компютъра, два таблета, както и смартфони. Децата започват да ползват тези устройства на 3-4 годишна възраст, особено ако имат по-големи братя и сестри от които учат чрез имитиране.
- 2 Таблетите и смартфоните са любимите устройства на децата, които имат достъп до такива. За другите, любим е лаптопът или настолният компютър. Макар децата ежедневно да гледат телевизия, нито едно дете не посочва телевизора като любимото устройство. Игровите конзоли не са популярни сред децата в тази възрастова група. DVD и MP3 плейърите вече не се използват, тъй като децата предпочитат да гледат клипове онлайн и да слушат музика от смартфон.
- 3 Децата бързо научават основните умения. Половината от интервюираните деца могат да използват технологиите самостоятелно, но рядко умеят да се справят с по-сложни задачи. Те приемат интернет за даденост, без да разбират какво всъщност представлява и как функционира. За тях игрите, филмите и музиката просто съществуват и могат да бъдат използвани. Някои деца, обаче, не са само пасивни консуматори, а активно създават свое съдържание (правят аудио записи и видео клипове, снимки, рисунки с програми като Paint, например).
- 4 Почти всички деца ползват устройствата само за забавление. Това е особено валидно за децата от семейства с ниски доходи. Същевременно, в тези семейства родителите отбелязват и най-значимите ползи за деца, като развиване на умения за смятане, чужд език, интереси и таланти. Всички деца обичат да играят – най-вече на смартфони, планшети и компютри/лаптопи и по-рядко на игрови конзоли. Най-често те играят сами, макар играенето с братя и сестри, както и с родители, също да се среща често. Други популярни занимания са гледането на филми, анимации, сериали и други видео материали. Много от децата целенасочено гледат реклами и посещават онлайн магазини за забавление. Това им дава идеи за играчки или други комерсиални продукти, които искат от родителите си.
- 5 Повечето деца използват технологии за комуникация (Viber, Скайп, Фейсбук). Шест от децата имат Фейсбук профили, създадени или от родителите им, или от по-голям/а брат/сестра или приятел с родителско съгласие. Родителите споделят, че без профил в социалната мрежа, детето би било изолирало от неговите приятели и връстници. За да управляват рисковете, родителите проверяват профилите на децата и държат да знаят паролата за достъп.
- 6 Децата ясно разграничават устройствата, които смятат за свои, и тези, принадлежащи на друг член на семейството. В случаите, когато устройствата не са лично техни, те са по-склонни да се съобразяват със семейните правила за употребата и ги спазват по-стриктно.
- 7 Голямата част от родителите имат позитивно мнение за онлайн технологиите, и смятат че те окуражават любопитството и желанието на децата за учене. В същото време, малко родители гледат на тези устройства като образователни и смятат, че децата трябва да се фокусират върху развиването на традиционна грамотност, като четене на книги и писане на ръка. Технологиите подпомагат на родители, които понякога ги използват като „бавачки“. От другата страна, родителите са загрижени, че прекалената употреба на устройства от децата може да доведе до рискове за здравето на малчуганите, като увредено зрение и обездвижване.
- 8 Повечето родители се притесняват от опасността децата им да контактуват с непознати в интернет, макар вероятността това да се случи според тях да е малка. Няколко майки и бащи се тревожат детето им да не попадне на съдържание, изобразяващо насилие, което може да го стресне. Някои се безпокоят и за комерсиалните и консуматорски черти на дигиталния свят и фалшивата информация, на която могат да попаднат децата, макар че на практика правят малко за да възпрепятстват децата да гледат реклами и да разглеждат онлайн магазини. Срещането с неподходящо или опасно за деца интернет съдържание не е считано като сериозен риск на тази възраст, защото, според родителите,

децата рядко правят нови неща във виртуалното пространство и ползват единствено сайтове и приложения, които са им познати и са били проверени от родителите. Въпреки това, по време на интервюта стана ясно, че децата умишлено посещават Фейсбук, Messenger и Instagram без знанието на родителите си, както и слушат музика, която понякога е неподходяща за възрастта им, в YouTube.

- 9 Всички родители споделиха, че имат нужда от повече информация, която да им помогне да регулират употребата на интернет от децата, да балансират между дейностите в интернет и извън него, и да защитят по-добре децата си онлайн. Много родители бяха заинтересовани и от дълготрайните ефекти върху децата от употребата на дигитални устройства. Те споделят, че информацията по тази тема е малко и е трудна за получаване, като казват, че са готови да се доверят на препоръки по темата, ако такива им бъдат достъпни.
- 10 Нито едно семейство не налага стриктни, ясно определени правила на децата си за употребата на интернет. Повечето от тях разчитат на активен, макар като цяло либерален, родителски контрол, като правят всичко възможно да предоставят на децата си добър пример за следване. Въпреки това, има някои правила, които се наблюдават в повечето семейства – ограничаване на времето пред екрана до един или два часа на ден, на децата не се позволява да изнасят устройствата си извън дома ако са без родител, устройствата не могат да се ползват по време на хранене или когато има гости. Само едно от интервюираните семейства има инсталирани програми за родителски контрол на устройствата, които децата ползват.
- 11 При повечето деца се наблюдава силна емоционална привързаност към устройствата. Тази емоция изглежда е свързана с начина, по който родителите акцентират върху стойността на тези устройства, като често подчертават цената им. Други родители признават, че нарочно не придават важност на технологиите, за да не гледат децата на тях като на ценна вещ. В тези семейства децата показваха най-малка привързаност към устройствата си.

Препоръки

Препоръки за законодатели

- Националните политики за закрила на децата, както и защитата на техните права, трябва да взимат в предвид факта, че децата започват да ползват дигиталните устройства от много ранна възраст. Това трябва да е отразено по правилен начин, като за тази цел са много важни развиването на умения за ползването на устройствата и интернет от ранна възраст, насърчаването на висококачественото и положително онлайн съдържание, както и предпазването от потенциални онлайн престъпления и ефективното докладване, преследване и осъждане на извършителите на такива.
- Детската употреба на дигитални технологии и рисковете, възможностите и уменията, които те трябва да притежават, трябва да се изследва редовно и систематично, за да може законодателите да са достатъчно информирани и да приемат мерки, които са адекватни на реалността и нуждите на децата от различни възрасти и социален статус.
- Трябва да бъдат подкрепяни услуги и кампании, целящи да информират родителите и професионалистите относно интернет употребата на децата, значението на дигиталната грамотност и необходимостта за създаване на подходи за намаляване на рисковете и увеличаване на положителните ефекти от дигиталните технологии за децата.

Препоръки за бизнеса

- Медийните компании и телевизионните канали трябва да приемат и следват стандартите за висококачествено съдържание за деца, за да ограничат излагането на най-малките потребители на неподходящ език и поведение.

- Уебсайтовете и приложенията, предназначени за семейства и деца, трябва да предоставят съвети за онлайн безопасност на родителите, включително информация за начините за блокиране и докладване на съдържание и насоки къде да получат съвет.
- Тъй като възрастта на потребителите на интернет спада постоянно, настройките за сигурност и поверителност, нововъведенията и начините за блокиране трябва да им бъдат ясно обяснени по начин, подходящ за тяхната възраст.

Препоръки за родители и настойници

- Тъй като децата започват да си служат сами с дигитални устройства от много ранна възраст, често пъти извън дома, родителите трябва да насърчават ранното развитие на дигитална грамотност у тях, особено критичното мислене и уменията да решават проблеми.
- Родителите трябва да са наясно, че употребата на мобилни устройства не винаги има положителен ефект, поради което е много важно те да окуражават креативни онлайн дейности.
- Родителите трябва да говорят с децата за рисковете в интернет, каквито са излагането на неподходящо съдържание под формата на филми, игри с насилие и поведение на другите потребители, както и някои реклами, тъй като децата често срещат такива неща във виртуалното пространство.
- Родителите редовно трябва да обновяват своите познания и умения за приложенията и сайтовете, които стимулират развитието на децата или подобряват безопасността на техните устройства, тъй като интернет технологиите постоянно се променят.

Препоръки за училищата

- При започване на училище, повечето деца вече са независими, макар уязвими, потребители на дигиталните технологии. Образователната система трябва незабавно да приеме мерки за повишаване на дигиталната грамотност на децата и да актуализира учебната програма.
- Училищата трябва да въведат ясни правила за сигурност и безопасна употреба на дигиталните технологии, тъй като повечето деца носят устройствата си в училище или детската градина и използват Wi-Fi връзката.
- Макар малко училища да имат модерни компютърни зали, повечето деца, дори тези от най-уязвимите общности, имат собствени устройства и ги носят в училище. Това представлява една неизползвана възможност за ангажиране на децата в различни образователни дейности, които могат да допринесат за повишаването на тяхната дигитална грамотност.

Препоръки за изпълнение

- Необходимо е провеждане на редовни национални качествени и количествени изследвания, които да произвеждат данни сравними на европейско ниво. Това ще позволи идентифицирането на тенденции, правенето на прогнози и навременно въвеждане на ефективни политики и практики за защита и развиване на възможностите на децата.
- Национална политика, насърчаваща позитивната и безопасна употреба на дигитални технологии, трябва да бъде изработена и въведена. Тя трябва да ангажира всички заинтересовани страни – родителите, образователните институции, социалните услуги, неправителствените организации, представители на бизнеса и законодателната власт, за да е възможно въвеждането и изпълнението на ефективни мерки за защита и овластяване на децата в дигиталната ера.
- Дигиталната грамотност трябва да стане част от учебната програмата още от предучилището. Учителите трябва да бъдат обучени да работят с родителите и децата по проблеми, засягащи

дигиталната грамотност и да използват дигиталните устройства в класната стая по начин, който подпомага образованието на децата.

- Образователните институции трябва да въведат правила и практики, които окуражават дигиталната грамотност на децата и ги предпазват както в интернет, така и в истинския свят. Препоръчително е те да бъдат съставяни заедно с децата и техните родители, защото това ще подобри приемането на правилата и тяхното спазване. Съществуват инструменти като Знакът на онлайн безопасност, разработен от Европейската училищна мрежа, които могат да улеснят този процес.
- Родителите трябва да бъдат информирани за потенциалните опасности, идващи с употребата на интернет, както и за начините за справяне с тях. Също така, те трябва да имат достъп до актуална информация относно развиване на дигиталната грамотност у децата, трябва да знаят къде да търсят консултиране или как да докладват неподходящо съдържание (такива услуги предоставят националните центрове за безопасен интернет, например).
- Трябва да бъдат разработени правила за етично поведение, които да бъдат подписани от всички доставчици на съдържание за деца. Тези правила трябва да включват стандарти за изготвяне на позитивно онлайн съдържание.

6. Използвани материали

NSI. (2011). *Преброяване 2011 - (окончателни данни)* (Census 2011 – Final Results). Sofia: National Statistical Institute. <http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Census2011final.pdf>

Livingstone, S.; Mascheroni G.; Dreier M.; Chaudron S.; Lagae K. (2015). *How Parents of Little Children Manage Digital Devices at Home*. London: London School of Economics and Political Science.

Rideout, V. (2013). *Zero to Eight: Children's Media Use in America 2013*. Common Sense Media. <https://www.commonsensemedia.org/research/zero-to-eight-childrens-media-use-in-america-2013>

Wodak, R. and M. Meyer, eds. (2001). *Methods of Critical Discourse Analysis*. Sage: London.